

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Djuneis NURESKİ*

ÖZET

Osmanlılar tarafından tamamen fethi Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet devirlerinde gerçekleştirilen Makedonya şehirlerinin önemli bir kısmı, 14. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar gerekli olan bütün mimarî, dinî, sosyal, ticarî, edebî ve kültür yapılarıyla birer Osmanlı kültür merkezi görevini icra etmişlerdir. Bunların arasında öteden beri birer kültür merkezi olan Üsküp ve Manastır ile birlikte bu dönemde Kalkandelen, Debre, Ustrumca, Kratova, Gevgeli gibi şehirler de Osmanlı döneminde kavuştukları yol, köprü, han, hamam, kervansaray, bedesten, mektep, medrese, cami, tekke, zaviye, imaret gibi zengin ticarî, mimarî ve sosyal yapılarıyla Osmanlı kültür coğrafyasının önemli birer kültür merkezi haline gelmişlerdir. İşte isimlerini saydığımız bu şehirler sahip oldukları bütün bu özellikleriyle tarihçilerin, coğrafyacıların, seyyahların, şura tezkiresi yazarlarının dikkatlerini çekmişler ve bunların eserlerine konu olmuşlardır. Burada söz konusu şehirler, daha çok Kemal Paşazade Tarihi, Kâtip Çelebi'nin Cihannüması, Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve şura tezkireleri gibi kaynakların verdikleri bilgiler ışığında, Osmanlı dönemindeki doğal güzellikleri, sosyal, kültürel yapıları, ilmî ve edebî yönleri ile ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, Kültür Merkezi, Makedonya, Şehirler, Özellikler

*Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, E-mektup: dzuneis_nur@hotmail.com; djuneisnureski@trakya.edu.tr.

DJUNEIS NURESKI

MACEDONIAN CITIES AND THEIR CHARACTERISTICS WHICH ARE REGARDED AS CULTURAL CENTERS ACCORDING TO OTTOMAN SOURCES

ABSTRACT

A significant number of the Macedonian cities, that the complete conquest by the Ottomans of all Macedonian cities was realized during the reigns of Sultan Murad II and Fatih Sultan Mehmet, served as an Ottoman cultural center with their all necessary cultural structures such as architectural, religious, social, commercial and literary activities. Among these cities, besides Skopje and Bitola which were cultural centers also before the Ottoman conquest, cities such as Tetovo, Debar, Strumica, Kratovo, Gevgelia with the establishment of rich commercial, architectural and social structures such as roads, bridges, commercial buildings (han), baths (hamam), caravansaray (kervansaray), bazaar (bedesten), school, madrasa (medrese), mosque, dervish lodge, small lodge (zaviye), alms house (imaret), became important cultural centers of the Ottoman cultural geography. Thus the cities, the names above mentioned, because of these characteristics draw the attention and became subjects of the works of historians, geographers, voyagers and poet memorial writers. At this paper the cities in question will be discussed with their natural beauties, social and cultural structures, scientific and literary tendencies during the Ottoman era according to information that is given mainly at sources such as the History of Kemal Paşazade, Kâtip Çelebi's Cihannüma, Evliya Çelebi's (Travel Book) Seyahatname and poets memorials.

Key Words: Ottoman Era, Cultural Center, Macedonia, Cities, Characteristics

Giriş

Fizikî bir mekâna karşılık gelen şehirler, aynı zamanda toplumsal ve kültürel birer yapıdırlar. Kimi şehirler, fizikî bir mekânın karşılığı olmanın ötesine geçememişlerdir. Fakat öyle şehirler vardır ki kültürel iklimde neşet eder, kültürden beslenir hatta içinde neşet ettiği kültür, kendisinin omurgası haline gelir ve bu halleriyle yüzyıllar boyunca her bakımdan kültürü besleyen merkezler olurlar. İşte böylesine şehirler kültür merkezi vasfını haiz şehirlerdir. Başka bir ifadeyle kültür merkezi konumuna yükselmiş şehirler, mimarinin, musikinin, ahlakın, ilmin, şiirin, edebiyatın en güzel eserlerini ve bu eserleri vücuda getiren timsal şahsiyetleri bağrından çıkaran ve onları mensup oldukları medeniyete mal edip insanlığın hizmetine sunan şehirlerdir.

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Bu anlamda Osmanlı şehirleri, hayatın her alanına yönelik olarak fiziksel, fikrî, ilmî, dinî, edebî, kültürel, entelektüel, mimarî ve siyasî alanlarda toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek üzere evrensel nitelikte eserler üreterek tarihin, tarihçilerin ve seyyahların dikkatlerini cezbe etmiştir.

Osmanlılar tarafından tamamen fethi Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet devirlerinde gerçekleştirilen Makedonya şehirlerinin önemli bir kısmı da 14. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar gerekli olan bütün mimarî, dinî, sosyal, edebî ve kültür yapılarıyla birer Osmanlı kültür merkezi görevini icra etmişlerdir. Bunların arasında özellikle öteden beri birer kültür merkezi olan Üsküp ve Manastır ile birlikte bu dönemde Kalkandelen, Debre, Ustrumca, Kratova, Gevgeli gibi şehirler Osmanlı döneminde kavuştukları yol, köprü, han, hamam, kervansaray, bedesten, mektep, medrese, cami, tekke, zaviye, imaret gibi zengin ticarî, mimarî ve sosyal yapılarıyla Osmanlı kültür coğrafyasının önemli birer kültür merkezi haline gelmişlerdir. İşte isimlerini saydığımız bu şehirler bu özellikleriyle tarihçilerin, coğrafyacıların, seyyahların, şura tezkiresi yazarlarının dikkatlerini çekmişler ve bunların eserlerine konu olmuşlardır.

Biz burada söz konusu Makedonya şehirlerini, daha çok Kemal Paşazade Tarihi, Evliya Çelebî Seyahatnamesi, Kâtip Çelebî Cihânnümasında ve şura tezkirelerinde zikredilen fizikî, sosyal, ekonomik, edebî ve kültürel özellikleriyle yansıtmaya çalışacağız. Bunu yaparken şu hatırlatmayı da yapalım: Osmanlı dönemindeki tarihî Makedonya'nın sınırları ve bugünkü Makedonya'nın sınırları aynı değildir. Bugünkü Makedonya tarihî Makedonya'nın sadece bir bölümünden ibarettir. Haliyle Osmanlı döneminde içine aldığı bazı şehirler bugünkü sınırlarının dışında kalmıştır. Burada söz konusu edilen şehirler bugünkü Makedonya Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan şehirlerdir.

Üsküp

Bugün 25.713 kilometre karelik toprağa ve 2.210 bin nüfusa sahip olan Makedonya Cumhuriyetinin kuzeybatısında yer alan ve 506.926 nüfusuyla ülkenin dörtte birini barındıran en büyük şehri ve başkenti olan Üsküp (Makedonca Skopje, Arnavutça Shkup)¹, Balkanlardaki en eski

¹ Üsküp adının Türkçe etimolojisiyle ilgili Evliyâ Çelebî, Seyahatnamesinde çok enteresan bir efsane anlatmaktadır. Evliya Çelebî'nin anlattığına göre Üsküp'ün Osmanlılar tarafından

DJUNEIS NURESKI

şehirlerden ve kültür merkezlerinden bir tanesidir. Bugünkü Üsküp'te 338.358 Makedon, 103.891 Arnavut, 8.595 Türk, 23.475 Roman, 2.557 Ulah, 14.298 Sırp, 7.585 Boşnak ve başkaları (8.167) yaşamaktadır.²

Geçmişini iki bin yıl öncesine kadar uzanan ve adı bir İllir kabilesinin yerleştiği "Skupi" den gelen şehir; ilk olarak bugünkü Üsküp'ün yaklaşık üç kilometre kuzeybatısındaki "Aşağı Vodno" ve "Nerez" semtleri arasındaki antik sahada kurulmuştur. Balkan yarımadasının ortasında yer alan Üsküp, Kaçanik Boğazından geçen yol vasıtasıyla Kosova ve Priştine'ye, doğuya giden Kumanova-Kriva Palanka yolu ile Bulgaristan-Sofya'ya, Vardar-Morava vadilerinden geçerek güneye uzanan yol ile Selanik ve Ege Denizine, Debre ve Ohri üzerinden batıya devam eden bir başka yol ile Arnavutluk'a bağlanmaktadır.

Kesin olmamakla birlikte Üsküp'ün 6 Ocak 1392 tarihinde Yıldırım Bâyezid tarafından fethedildiği kabul edilmektedir.³ Nitekim Yahya Kemâl Beyatlı bir şiirinde,

*Üsküp ki Yıldırım Beyâzıd Hân diyârıdır
Evlâd-ı Fâtihâna onun yâdigâridir⁴*

diyerek bir nevi bu bilgiyi doğrulamaktadır. Yahya Kemal, ayrıca hatıralarında Üsküp'ün Osmanlı öncesinde yalnız adı olan küçük bir köy olduğunu ve şehir olarak asıl gelişmesini Osmanlı döneminde gösterdiğini belirterek Yıldırım Bâyezid tarafından bir Türk müdafaa kalesi olarak kurulduğunu ifade eder⁵. Osmanlı egemenliğine girdiği bu tarihten itibaren

fethi sırasında şehirde gömülü yedi küp altın bulunmuştur. Üsküp fatihi Gazi Evrenos Bey de erlerine "üst kübden alın" dediğini ve Üsküp'ün Türkçe adı buradaki "üst küb" ifadesinin zamanla "Üsküb" şeklini almasıyla ortaya çıktığını belirtmektedir. (Evlîyâ Çelebî, *Evlîyâ Çelebî Seyahatnâmesi*, V. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), Hazırlayanlar: Dr. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Dr. İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 287).

² Makedonya Devlet İstatistik Kurumu, 2002 Nüfus Sayımı Verileri: http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, (25.04.2014)

³ Y. Ahabab, "Tanzimat Sürecinde Üsküp Sancağı (1839-1876)", *Balkan Studies II – History & Literature*, Cyril and Methodius University, Skopje, 2011, s. 160.

⁴ Yahya Kemal, *Kendi Gökkubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyati Yayınları, İstanbul, 2000, s. 77.

⁵ Yahya Kemal, *Çocukluğum Gençliğim Siyasi ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2012, s. 55: "...şu bahsi geçen Üsküp'de, biz Türkler, en maddî, riyâzî ve doğru bir tarih hesâbıyla, Milâdın 1392 senesinden 1914 senesine kadar tam beş yüz on sene oturmuştuk. Hâlbuki o şehri ezelden İslav addeden Sırp, meselâ onu fethettiğimiz 1392 senesinden evvel tam beş yüz on sene işgal etmiş değillerdi. Zâten Üsküp o zaman yoktu,

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

batıya giden yolların kavşak noktasında olması hasebiyle Osmanlıların yaptıkları seferlerde, Edirne'den sonra ikinci bir askerî üs ve hareket noktası olarak daha da önemli bir konuma ulaşan şehir, Belgrad'ın fethedildiği 1521 yılına kadar bu özelliğini korumuştur. Bu coğrafi konumundan Üsküp bir dönem eyalet merkezi de yapılmıştır. Üsküp idarî olarak çeşitli tarihlerde çeşitli statüleri haiz etmiştir. Fetihden hemen sonra bir "uç beyliği" statüsünü alırken, daha sonra çeşitli tarihlerde "kaza", "nâhiye", "vilayet" ve en son "Sancak" statüsüne kavuşmuş ve bu yapısı, Türk hâkimiyetinin sona erdiği 1913 yılına kadar küçük değişikliklerle aynı şekilde kalmıştır.⁶

Zikredildiği gibi Üsküp, İstanbul'dan tam 61 yıl önce fethedilip Osmanlı İmparatorluğunun kültür coğrafyasına dâhil olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı döneminde Rumeli topraklarındaki önemli kültür merkezi olarak gelişen Üsküp sahip olduğu fizikî, manevî ve kültürel özellikleriyle tarih, coğrafya, edebiyat alanında yazılmış çeşitli Osmanlı kaynaklarında kendisine özel bir yer edinmiştir. Biz burada sırasıyla Kemal Paşazade'nin Tevârih-i Âl-i Osman, Kâtip Çelebi'nin Cihânnüma, Evliya Çelebi'nin Seyahatname ve şura tezkirelerinde anlatılan fizikî, edebî, ticarî, sosyal ve kültürel özellikleriyle birlikte Üsküp'ün Osmanlı dönemindeki portresini çizmeye çalışacağız.

Her şeyden önce şunu belirtelim ki bahsi geçen diğer şehirlere nazaran Üsküp, Osmanlı kaynaklarında kendisiyle ilgili en fazla ve en geniş malumat verilen şehirdir. Meselâ 15.-16. yüzyılın en önemli tarih kaynaklarından biri olan Kemal Paşazade Tarihinde özellikleri ve durumu hakkında geniş bilgiler verilen tek şehirdir.

Kemal Paşazade (1468-1532), Üsküp'ün fethinde Paşa Yiğit Bey'in, Belgrad kuşatmasında da Fatih Sultan Mehmed'in yanında bulunmuştur. Dolayısıyla Üsküp'ü hem fethedilmesi sırasında hem daha sonra Belgrad seferine giderken iki kere canlı olarak görmüş ve eserinin iki yerinde hem IV. hem X. defterinde süslü bir üslupla şehrin tabiatı, doğal güzellikleri, askerî, ticarî, sosyal, medeniyet ve dünya içindeki durumuyla ilgili önemli bilgiler vermiştir.

yalnız adı olan küçük bir köydü, Yıldırım Beyazıt tarafından, şimâle karşı bir Türk müdafaa kalesi olarak kurulmuştu."

⁶ Ahabab, a.g.m., s. 160-161.

Yiğit Bey tarafından fethi sırasında ordunun şehrin ovasına girişini anlattığı bölümde Kemal Paşazade, Üsküp ovasını insanı neşelendiren bir ova olarak takdim eder. Yine Kemal Paşazade'nin verdiği bilgilere göre Üsküp şehri, içinde huzurlu insanların yaşadığı, bakımlı oluşlarıyla neşe kaynağı olan bağ-bahçelere; hurilerin yaşadığı kasırlar gibi kusursuz yapılara sahip; dünyanın bütün güvensizliklerinden uzak, emniyetli; yaz kış akıncı gazilerin ve oralarda dolaşan kalem erbabının durağı olması hasebiyle mamur; savaş ateşlerini tutuşturan güzel kılıçlarıyla ve gaza ocağı olmakla şöhret salan; Rumeli uçlarındaki tüccarların pazar yeri ve ticaretle uğraşanların kazanç yeri olan meşhur bir şehirdir. Bundan başka, Vardar nehri şehrin içinden geçmekte olup nehrin iki yanı meyveleri güzel ve tatlı olan meyve ağaçlarıyla doludur. Üsküp'ün taşları bile dilberlerin dudakları gibi zarif ve parlak olup şehirdeki gül bahçeleriyle bağları, ortalarında mumlar gibi yanan güller ve lâlelerle parıldamaktadır. Bu bağ ve bağ-bahçelerin çevresi çayır ve çimenliklerle kuşatılmış olup gül bahçelerinde yetişen her gülün karşısında şakıyan birer bülbül bulunmaktadır. Kemal Paşazade, Üsküp'ün yazın dağ üstü bağ olduğunu, kışın ise insanın rahatlıkla “*çerâg-ı ferâg*”ını yakabileceğini yani gönül huzuruyla dinlenmeye çekilebileceğini belirtip burada bahar mevsiminin sıcak sohbetiyle açılan, “*dâg-ı âteşinle*” bağın sinisini yakan taze lalelerin bulunduğunu söyler. Kemal Paşazade tarihinde özellikle insanın içini ferahlatan havasıyla Üsküp yaylası cennet bahçelerine benzetilerek burada tatlı esen ve gönlü şenlendiren saba rüzgârı ve seher yelinin ölüye bile can verdiği ifade edilmektedir:

“... Nehr-i cûşân ve ebr-i hurûşân gibi sahrâ-yı hurrem-fezâ-yı Üskübe girdi. Mezkûr şehri meşhûr ki mecma^c-ı ehl-i huzûr ve sevâd-âbâdı menba^c-ı nûr-ı sürûrdur, kusûr-ı hûr gibi dûr-ı bî-kusûrı ma^cmûr, havâdis-i dehr-i bî-emân eli dâmânından dûrdur, yaz u kış akın yazısında yelen gâzilerin ol havâda uçan pervâzilerin turagı olmag-ıla ‘imâret olupdur, nâr-ı kârzârı yakan yalın kılıclarun kılıcları yalını ile pür-gazâ ocağı olmag-ıla şöhret bulupdur, Rûm-ili uclarındaki tüccârın bazar yiridür, esb-i ticârete süvâr olanların kesb ü kârı yiridür. (...) Nehr-i Vardar şehrin içinden ugrar. İki yanı pür-eşcâr-ı şeker-bâr. Meyveleri rengîn ü şîrîn. Leb-i dil-ber gibi taşı tâbdâr ve içi âbdâr. Miyân-ı gülşen ü bâg çerâg-ı gül ve şem^c-i lâle ile rûşen. Kenâr-ı râgı mergzâr ve gülistânında biten her gülün karşısında hezâr mergzâr. Yazın tagı üsti bâg. Kışında ‘ayş iden kişi huzûr-u sürûrle çerâg-ı ferâgı yakar. Germiyyet-i sohbet-i bahârla açılan taze lâleleri dâg-ı âteşinle sine-i bâgı yakar. Safâ-yı havâ-yı

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

*dil-güşâ ile yaylagı bâg-ı cinândan nişân virür. Saba-yı safâ-eserinun
nesîm-i seheri eski ölüye cân virür.”⁷*

Kemal Paşazade, aynı eserinin aynı bölümünde Üsküp hakkında ayrıca iki beyit yazmıştır. Söz konusu beyitlerden birinde Üsküp, Rumeli'nin Bursa'sı olarak takdim edilerek Bursa'ya benzetilmektedir. Aynı beytin ikinci mısraında ise, Rumeli bir geline, Üsküp ise o gelinin güzellik unsurlarından olan yüzündeki siyah benine benzetilmektedir:

*Burusası'dur Üsküp Rûm-ilinün
Sevâdı ben yüzinde ol gelinün⁸*

Diğer beyitte ise, Üsküp'ün dünyada cennet bahçelerinden bir örneğini teşkil ettiği söylenip, evleri cenneteki “zıll-ı memdûda” (uzun kalın gölgelik) ağaçlara benzetilerek akan sularıyla Vardar nehrinin de cennet nehirlerinden bir nehir olduğu ifade edilmektedir:

*Bir nüshadur cihânda bâg-ı cinândan Üsküb
Her dârı zıll-ı memdûd Vardar'ı mâ-i meskûb⁹*

Kemal Paşazade, fethi sırasında gördüğü şehri tasvir ve tarif eden bu bilgilerin yanında eserinin X. defterinde de Fatih Sultan Mehmed'in Belgrat seferi esnasında tekrar içinden geçtiği ve gördüğü Üsküp'ü övmekten kendini alamayıp şu cümlelerle şehri övmektedir:

*“Üsküb ki, mâ-yı meskûb ve hevâ-yı mergûb ü fezâ-yı matlûb ile
eshâb-ı esbâb-ı safâ-yı likâ-yı mahbûbile mashûb muazzam şehirdür.
Mezbûrenün sevâdı azîm, bünyâdı kadîm olan bilâd-ı âbâddandır. Her*

⁷ Kemal Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân, IV. Defter*, Hazırlayan: Koji İmazawa, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 27-31.

⁸ Yahya Kemâl, yüzyıllar sonra,
*Üsküp ki Şar dağında devamıydı Bursa'nın
Bir lâle bahçesiydi dökülmüş temiz kanın*

şeklinde bir beyit yazması ve Üsküp'ü Bursa'ya benzetmesi bir tesadüf eseri olmasa gerek. Yahya Kemal Beyatlı'nın Osmanlı tarihine olan merakı da göz önünde bulundurulduğunda onun söz konusu beyti, Kemal Paşazade tarihinde yer alan ve yüzyıllar önce Üsküp'ün Bursa'ya benzetildiği yukarıdaki beyitten mülhem yazmış olması kuvvetle muhtemeldir.

⁹ Kemal Paşazade, *a.g.e.*, s. 29-31.

DJUNEİS NURESKI

kenârında nehr-i şâdî cârî olmagile iştihâr bulmuş meşhûr-ı ʿâlem ü şöhre-i dehrdür”¹⁰.

Burada da Üsküp’ün, akan sularıyla, sevilen havası ve ovasıyla, insana neşe veren güzel yüzlü güzellerle dolu olan muazzam bir şehir olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Üsküp’ün, Rumeli’nin bahçeleri büyük, yapıları eski, bayındır ve her tarafında akarak iç ferahlatan nehirleriyle bilinen ve şöhreti dünyayı saran şehirlerinden biri olduğu söylenmektedir.

Kemal Paşazade’de verilen bilgilerde, özellikle Üsküp’ün dönemin Osmanlı başkenti olan Bursa’ya benzetilmesi, onun o dönemde Rumeli’de bütün vasıflara sahip en Osmanlı kültür merkezlerinden biri olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Üsküp’ün konumu ve özellikleri hakkında önemli bilgiler ihtiva eden bir diğer Osmanlı kaynağı Kâtip Çelebî’nin Cihannüma adlı eseridir. Kâtip Çelebî, genel hatlarıyla bölgesel, dünya ve tarihî bir coğrafya kitabı özelliğini taşıyan Cihannüma adlı eserini 1650-1655 yılları arasında yazmıştır. Eser, dünyanın birçok ülkesi ve Osmanlı Devleti yönetimindeki eyaletlerin fizikî coğrafyasının yanında özellikle beşerî, ekonomik, tarihî ve kültür coğrafyası konularını da içermekte olup Makedonya şehirleriyle ilgili de önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Kâtip Çelebî’nin Cihannüma’da bilgi verdiği Makedonya şehirleri arasında Doyran, Tikveş, Köprülü, Usturumca, Radojda (Radosta), İştîp, Radovişte, Valandova, Kratova, Üsküp, Pirlepe, Manastır, Ohri, Debre ve Prespa vardır.

Kemal Paşazade tarihinde şehrin daha çok doğal güzellikleriyle askerî ve ticarî özellikleri hakkında bilgi verilirken Kâtip Çelebî’nin Cihannüma adlı eserinde farklı olarak Üsküp’ün doğal güzelliklerinin yanında şehrin coğrafi, sosyal, ticarî özellikleriyle birlikte şehrin camileri ve kiliseleri hakkında da bilgiler verilmektedir.

Cihannüma’da Üsküp’ün coğrafi konumundan ve doğal güzelliklerinden bahsedilerek şehir, Osmanlı İmparatorluğunun beş bölgesinden biri olan Rumeli’de (şu anda Bulgaristan’a ait) Köstendil şehrinin batısında bulunan, 300 akçeyle yönetilen sancak statüsünü haiz

¹⁰ Kemal Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân - X. Defter*, Hazırlayan: Doç. Dr. Şefaettin Severcan, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 55-56.

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

güzelliğiyle meşhur bir belde; güzellik ve letafetinden dolayı eski zaman kitaplarında kendisine “*Arûs-ı Rûm*” yani “Rumeli’nin Gelini”¹¹ lakabı verilen bir şehir olarak tarif edilmektedir. Ayrıca içinden geçen Vardar nehrinin kaynağının Kalkandelen dağlarından çıktığı ve Vardar nehrinin dışında başka akarsularının da kanallar vasıtasıyla Üsküp’e taşındığı belirtilmektedir. Şehrin dinî, sosyal ve ticarî özelliğine de değinilen Cihannüma’da, Üsküp’te çok sayıda caminin, bedesten ve çarşıların, mesire yerlerinin bulunduğu da söylenmektedir. Bunların yanında Üsküp’te Hıristiyanlara ait korunmuş, çok sağlam yapılı bir kilisenin ve bu kilisenin yanında minare gibi büyük çanlığın bulunduğu ve bunun Almanya ve Frengistân’da meşhur bütün çanlıklardan daha büyük olduğu ifade edilmektedir. Bu çanlıktan gece gündüz belli vakitlerde çanların çalındığı ve bu çan seslerinin Üsküp’ün dışında iki fersah mesafedeki yerlere kadar duyulduğu anlatılmaktadır.¹² Verilen bilgiler arasında şehirde bir saat kulesinin bulunduğu ve bu saat kulesinin özel görevlendirilen saatçisinin de olduğu yer almaktadır.

Şehrin ilim ve kültür bakımından özelliklerine de yer verilen Kâtip Çelebî’nin Cihannümasında, Üsküp, “*maden-i ulemâ vü fuzalâ*” yani âlimler ve erdemli insanlar ocağı olarak takdim edilmekte olup görevli olan kadıların yanı sıra azledilen kadıların, Rumeli kazaskerliğinde mülâzemet yapan mülâzımlar gibi devlet görevlerinin çoğunun görevlerinin bitiminden sonra da Üsküp’te oturmayı tercih ettikleri belirtilmektedir ki bu bilgiler bize Üsküp’ün o dönemde nasıl bir cazibe merkezi olduğunu göstermektedir:

“Ekâlim-i hâmisden Rûm’da Köstendil garbisinde 300 akçe livâ bir belde-i lâtiye olup ziyâde hüsn-i letâfetinden küttâb-ı kadîmede Arûs-ı Rûm lâkabı ile meşhûr olup mülakkabdır. Ve İstanbul’dan 16 günde varılır. Mâbeyni 368 mil mesâfe olup atvel nehârı on beş sâat ve üç derece ve ekser nehârı sekiz sâat on iki derece olur. Ve inhiraf kablesi nısf-ı nehâr-ı cenûbiden şarka elli buçuk derecedir. Ve Vardar nehrinin evâli Kalkan-delen dağlarından gelip Üsküb içinden ceryân eder. Üsküb nehr-i Vardar’dan gayri kanavât ile gelir suları çoktur. Ve müteaddit câmi^e-î şerîfleri ve esvâk-ı bezistânı ve

¹¹ Kemal Paşazade de tarihinde yazdığı beyitlerde Üsküp’ün Rumeli’nin gelini olduğunu ifade etmiştir.

¹² Kilisenin ve çalan çanlarıyla ilgili bu bilgiler, Osmanlı Devletinin diğer dinlere karşı gösterdiği hoşgörünün en güzel örneklerden birini teşkil ettiği söylenebilir.

DJUNEİS NURESKİ

*teferrücgâhları ve mahfuz bir hısn-ı hasîni kâfirî binâ ile minâre gibi azîm çanlığı olup Alaman ve Frengistan'da şöhreti tâmmesi olan çanların cümlesinden azîmdir. Ve leyl ü nehâr tadât-ı sâat ve tenbîh-i evkâf edip saday-ı mitrakası belde-i Üsküb'den iki fersâh mesâfe cevânibe sirâyet edip ol kadar ba'îd mesâfede istimâ olunur. Ve vazîfe-i muayyene ile mahsus sâatçısı vardır. Ve bu şehri-i Üsküb ma'âden-i 'ulemâ ve fuzalâ olup erbâb-ı kudâtdan menâsib tasarrufunda ve ba'zı menâsıbdan mazûl ve bâb-ı kadı-asker-i Rûm'da mülâzimân-ı menâsib olân kudât efendilerden mübâlâğa ile çok kudât efendiler kasaba-i Üsküb'de sâkin ve mütemekkinlerdir. Ve cevânibi Kalkan-delen ve Kratova ve İştip ve Köprülü kazâları vâki olup nevâhisi zikr olunur.*¹³

Şüphesiz ki, Rumeli ve Makedonya şehirlerinin Osmanlı dönemindeki durumları ve özellikleriyle ilgili en geniş ve tafsilatlı bilgilere Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde rastlanmaktadır. Evliya Çelebi, kuvvetli gözlem kabiliyetiyle gezip gördüğü şehirlerin maddî manevî bütün özelliklerini mümkün olduğunca bütün ayrıntılarıyla Seyahatnamesinde kaydetmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Üsküp'ün Osmanlı dönemindeki ticarî, askerî, dinî, sosyal ve kültürel durumu ve özellikleriyle ilgili en ayrıntılı bilgileri veren kaynak Evliya Çelebi'nin bu ölümsüz eseridir.

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda yazmış olduğu Seyahatnamesinde Üsküp şehrinin sadece doğal güzellikleri ve özellikleri hakkında değil aynı zamanda şehrin tarihi, idaresi ve idarî yapısı, nüfusu, dinî, ticarî, sosyal, edebî velhasıl kültürel hayatıyla da ilgili geniş bilgiler verilmektedir. Şimdi de Evliya Çelebi'nin gözünden ve sözünden Üsküp'ün 17. yüzyıldaki durumuna ve özelliklerine bir göz atalım. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre:

“Üsküp, Vardar nehrinin sağında ve solunda geniş, yeşil, bostanlı bir yerde olup nehrin batısında ve kale olduğu yerde binlerce kârgir imâretin bulunduğu büyük bir yerdir. Şehir, Yıldırım Bâyezid devrinde (1392), Gazi Evrenos Bey eliyle fethedilmiş ve sonra Yıldırım Bayezid Han bu ferahlı yerin su ve havasından hoşlanıp, bazen devlet merkezi Edirne'de, bazen bu Üsküp şehrinde kışlayıp etraf ülkelerine bol bol fetihler yapardı. Süleyman Han kaydı üzere Rumeli eyaletinde ayrı bir sancak beyi merkezidir. Alay beyisi, çeri başısı, yüzbaşısı, şeyhülislâmı ve nâkibül-eşrâfi var. Kalesi iki katlı sağlam, metin ve güvenli bir hisardır. Nâhiyesi 350 adet köyden

¹³ Kâtip Çelebi, *Cihannümâ - İklîm-i Rum* (Süleymaniye Kütüphanesi - Halet Efendi Nr. 640), İstanbul, 1971, C.I, s. 88-89.

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

ibarettir. Şehrin 70 mahallesi vardır. 1060 konağı olan şehirde 2150 dükkândan ibaret çarşı ve pazarı vardır. İki başı demir kapılı, kubbeli, kale gibi bir bedesteni¹⁴ de vardır. Vardar üzerinde Fatih Sultan Mehmet yapısı on dört gözlü köprü vardır. Küçük ve büyük tekke ve mescitleri ile (120) mihrabı vardır. Ama kırk beşinde Cuma namazı kılınır. Bunlardan saat kulesi dibinde Hünkâr (Sultan Murad) camii, aşağı şehir içinde Yahya Paşa camii -Sultan Bayezid'in veziri ve damadıdır-, Vardar nehri köprüsü karşısında Korlu-zade camii, Kale önünde Koca Mustafa camii, Alaca camii (Gazi İshak Bey yaptırmıştır) ve İshak bey-zade İsa Bey camii meşhur olanlarıdır. Mescitlerinden İsa Bey mescidi, İshak Bey âyinesi, Kepenekçiler bukası meşhur olanlarıdır. Şehirde ayrıca çok sayıda medrese ve tekke vardır. Medreselerden Sultan Murad Han Camii medresesi, Yahya Paşa medresesi, İshak Paşa medresesi, Mustafa Paşa medresesi, Karlı-zade medresesi meşhur olanlarıdır. 9 adet dârü'l-kurrâsı (Kur'an okutan yeri) vardır. Yetmiş yerde mektepleri var, her cami yanında bir mektep bulunur. Koca Mustafa Paşa mektebi en meşhurdur. 20 adet tekkesi vardır. Mevlevîhâne, Lokman Hekim ile Baba Meddah tekkeleri meşhurdur. 110 akar çeşmesi ile 200 adet sebilhânesi vardır. Bu büyük şehrin etrafındaki derecik üzerinde 1000 adet su değirmenleri vardır. Yahya Paşaya yakın Kızlar hamamı var. Boyacılar içinde Şengül hamamı, İsa Bey hamamı vardır. Bunlardan başka 1060 kadar da saray hamamları vardır. Yedi yerde misafirhanesi var. En meşhuru Yahya Paşa misafirhanesidir. Tüccar hanlarından İsa Bey Camii yanında Mehmet Ağa hanı, Yahya Paşa hanı, İsa Bey hanı, İshak Bey hanı meşhurlarıdır. On üç adet bekâr odası vardır. Burada sanatkâr bekârlar kalırlar. Hünkâr camii yanında minare gibi saat kulesi var. Ermeni, Bulgar, Sırp ve Yahudilerin kiliseleri de vardır. Dokuz yerde imârethanesi vardır. Bunlardan Yahya Paşa imareti, Hünkâr imareti, Koca Mustafa Paşa imareti, İshak Bey oğlu İsa Bey imareti daima nimeti bol imaretlerdir. Şehrin çuha ve abâdânî eldivenleri; oyma, nakışlı yastık ve basma çit perdeleri meşhur olup Acem diyarında bile bulunmaz. Şehir halkının bir kısmı tüccar, bir kısmı sanatkâr olup, bir kısmı da bilgin geçinirler. Şehir gayet temizdir. Caddeleri beyaz kaldırım döşelidir. Ayan, eşraf ve büyükleri çoktur. Üsküp halkı, derviş, şair ve fakir

¹⁴ Evliya Çelebî, Üsküp'teki bu bedestenin dille anlatılamayacak, kalemlerle yazılamayacak kadar güzel olduğunu belirtir. (Evliyâ Çelebî, *Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi*, V. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), Hazırlayanlar: Dr. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Dr. İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 290).

DJUNEİS NURESKİ

dostudurlar. Zevk ve sefaya düşkün olup, aşk havaları gönül sermayeleridir. Rum tarihçileri Üsküb'e 'Mazenderân-ı Rûm' derler."¹⁵

Evliya Çelebî'nin verdiği bilgilere göre Üsküp özellikle bağ-bahçeleriyle ve meyveleriyle meşhurdur. Bâcdâr ve şehir kethüdasının nakillerine göre yetmiş yedi bin dönüm bağı vardır. Üsküp'ün hayevânî elması, ekmek ayvası, üzümü, armudu, bardak eriği, şeftalisi, meşhurdur, özellikle at şeftalisi "*hayât-ı cândır*". Meyvelerin yanında Üsküp meşrubat çeşitleriyle de meşhurdur. Özellikle misk kokulu bal suyu, hardaliyesi, vişne suyu, üzüm şırası dünyaca meşhurdur.¹⁶

Üsküp'te bu dönemde yetişmiş veya burada medfun olan önemli ilim ve şiir erbabı da vardır. Evliya Çelebî şehrin kültürel dokusunu oluşturan bu zatlardan da bahsetmektedir. Evliya Çelebî'nin anlattığına öncelikle Yahya Paşa Camii vaizi ve aynı zamanda Sultan Bâyezid'in şeyhi olan Şeyh Lütfullah Efendi, Üsküp'te yetişmiş ve burada medfun olan meşhur ilim adamlarındandır. Bu zat, İlâhî-i Simâvî'den el alarak Üsküp kalesinin tepesinde bir zaviye inşa ettirmiş olup bu zaviyede yatmaktadır. Ayrıca, tılsım ilmine vâkıf "*hükemâ-yı kudema*"dan olan ve yattığı yer şehrin önemli ziyaretgâhlarından olan Baba Lokman da Üsküp'te yetişen önemli ilim erbabındandır. Bunların yanında Prizrenli Âşık Çelebî, Alaşehirli Veysî gibi büyük ilim sahibi ve aynı zamanda şair olan zatlar da uzun süre Üsküp'te ikamet etmiş ve bu şehre mal olmuş önemli şahsiyetlerdendir. Şehrin ziyaretgâhlarıyla ilgili de bilgi veren Evliya Çelebî, Üsküp'ün önemli ziyaretgâhları arasında şunları saymaktadır: Vâlihî Çelebî: Vâlihî-i Üskübî olarak da bilinen bu zat aynı zamanda önemli divan şairlerinden olup Lütfullah Efendi zaviyesinde yatmaktadır ve kabri o dönemde Üsküp'ün önemli ziyaretgâhlarındandır. Şafiîzâde ziyaretgâhı: Bu zat Tımeşvar Mollası iken vefatından önce Üsküp'te gömülmesini vasiyet etmiş ve burada İshak Bey camii haremindedir. Bunlardan başka Üsküp dışında Kumanova yolunda bulunan Kurban Baba; kale içinde Cafer Baba, Büyük Mezarlık'ta bir tepe üzerinde bulunan Gazi Baba; çarşı içinde bulunan Baba Meddâh; Alaca Camii mezarlığında Parmakkapı dibinde Deli Beğ; Hünkâr Camii (Sultan Murat Camii) önünde Gâzî İshâk Beğ ve Baba

¹⁵ Evliya Çelebî, *Seyahatnâme*, Sadeleştiren: Çevik Mümin, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1996, C. V, s. 382-386.

¹⁶ Evliya Çelebî, *Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi*, V. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), Hazırlayanlar: Dr. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Dr. İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 292.

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Meddâh civarında bulunan âsitânesinde pınar içinde balıkları ile meşhur Lokmân Hekim ziyaretgâhı da şehrin önemli ziyaretgâhlarındandır.¹⁷

Evliyâ Çelebî Seyahatnamesinde, ayrıca Üsküp'ün coğrafi konumu hakkında da bilgiler verilmektedir. Verilen bu bilgilere göre Üsküp, İpek şehrine, Dukagin Sancağına ve Prizren şehrine birer ikişer menzil uzaklıkta olup bu şehirler Üsküp'ün batısında yer alan dağların arkasında yer almaktadırlar. Ayrıca Üsküp'ün kible tarafında bir menzil uzaklıkta Köprülü kasabası, iki menzil uzaklıkta İştîp kasabası ve şehrin doğu tarafında birer menzil uzaklıkta Kratova ve Eğridere kasabaları bulunmaktadır.¹⁸

Şüphesiz ki bir şehri kültür merkezi haline getiren boyutların en önemlisi şiir, edebiyat ve sanattır. Çünkü şehirler, yüzyıllar boyu bir arada yaşayan insanların hayat tarzlarının, alışkanlıklarının, hatıralarının şekillendiği fiziksel mekânlar olmalarının yanı sıra edebiyat, şiir, sanat, ortak dil ve düşünce bütünlüğünün eseri olan geleneğin oluştuğu ve bu geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla şekillenen sosyo-kültürel merkezlerdir. Bu anlamda bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Makedonya şehirlerinde, dolayısıyla Üsküp'te de zikredilen bütün bu unsurlarıyla oluşmuş bir Osmanlı edebiyat geleneği vardır. Bu gelenek de şüphesiz ki Divan edebiyatı ve şiiridir. Osmanlı şiiri ve edebiyatının hangi kültür merkezlerinde gelişip serpiştiğiyle ilgili bilgi veren en önemli kaynaklar şüphesiz ki şuara tezkireleridir. Şuara tezkirelerinde Osmanlı-divan şairleri hakkında verilen önemli bilgilerin yanında bu şairleri yetiştiren kültür merkezi konumundaki şehirlerin tasvirlerine ve sosyo-kültürel durumlarına ilişkin önemli bilgiler de verilmektedir. Şuara tezkireleri bu gözle incelendiğinde “*meşhûr-ı âfâk*” olan İshak Çelebî'nin yanı sıra Üsküp'ün Atâ, Dürrî, Fennî, Ferîdî, Hâkî, Hemdemî, İzârî, La'lî, Mîrî, Nâmî, Niyâzî, Özrî, Rindî, Riyâzî, Seydî, Sihri, Vâlihî, Vesîm, Vusûlî ve Zârî gibi yetiştirdiği 21 divan şairiyle bu dönemin Rumeli'deki en önemli kültür merkezlerinden biri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla şuara tezkirelerinde de Üsküp'ün doğal güzellikleri ve bir Osmanlı kültür merkezi olarak kültürel özellikleri tasvir ve tarif edilmiştir.

Üsküp şehri, şuara tezkirelerinde akan tatlı suları ve nefis havasıyla İrem bağlarına ve Cennete benzetilmekte, eşsiz güzelliğiyle ve mükemmel

¹⁷ Evliya Çelebî, *a.g.e.*, V. Kitap, s. 292-293.

¹⁸ Evliya Çelebî, *a.g.e.*, V. Kitap, s. 292.

üslubuyla rağbet edilen bir şehir olarak anlatılmaktadır. Nitekim Hasan Çelebî Tezkiresinde, Niyâzî maddesinde Üsküp şehri “*Büldân-ı cihân içre mânend-i dilber-i mümtâz tavsîf ve ta’rif-i ‘âşık-ı serbâzdan müstagnî vü bî-niyâz letâfet-i hevâ vü uzûbet-i mâ ile bî-şerîk u enbâz olan şehir-i bedî’u’l-üslûb*” yani, dünya şehirleri içinde seçkin bir dilber, yiğit aşıklarıyla zengin ve mağrur, güzel havası ve tatlı sularıyla eşsiz, üslubu güzel bir şehir olarak tarif ve tasvir edilmekte; Vâlihî maddesinde de “...*enhâr-ı zülâl-girdâr ile nümûne-i cennât-ı tecrî tahtihî’l-enhâr’ olub büldân-ı cihân içre dilberân-ı hoş-tarz u latîf-üslûb gibi letâfet ü melâhatde şehir-âşûb*” yani, akan tatlı su nehirleriyle altından ırmaklar akan cennetlere, dünya şehirleri içinde de hoş yürüyüşlü ve ince üslup sahibi ve bu incelik ve güzelliğiyle dünyayı birbirine katan bir dilbere benzetilmektedir.¹⁹ Beyânî Tezkiresinde de şairlerden Nâmî-i Diğer hakkında bilgi verilirken şairin memleketi olan Üsküp, “*Âb u hevâsı mergûb*” yani suyu ve havası beğenilen; Niyâzî ve Vâlihî’de de “*bedî’u’l-üslûb*” ve “*latîfî’l-üslûb*” yani, güzel ve ince üslup sahibibir şehir olarak anlatılmaktadır.²⁰

Görüldüğü gibi Üsküp, Osmanlı zamanında insanları cezbeden eşsiz doğal güzellikleriyle çok sayıdaki medreseleri, tekkeleri, camileri, hanları, imaretleri, mektepleri, çarşıları, dükkânları, bedestenleriyle; şair tezkirelerine girmeyi başaran 21 divan şairiyle bütün şartlara sahip Osmanlı’nın o dönem Rumeli coğrafyasındaki önemli kültür merkezlerinin başında gelmektedir. Yahya Kemal Beyatlı’nın ifadesiyle söyleyecek olursak, İstanbul’un fethinde kanını döktükten sonra Haliç kenarında *Üsküplü Mahallesi*’ni kurmakla İstanbul’a (da) ilk Türk mayasını veren Üsküp, Osmanlı döneminde âlimler, şairler, münşiler yetiştirmiş, selâtin camilerine benzer camilerle, medreselerle, tekkelerle, bedestenlerle, çarşılarla bezenmiş en önemli kültür ve medeniyet merkezlerinden biridir.²¹

Manastır

Makedonca Bitola, Sırpça Bitolj, Bulgarca Bitolja, Yunanca Monastir veya Manastiryon, Rumence Toli-Monastir,²² Arnavutça ve

¹⁹ Hasan Çelebî, *Tezkiretü’ş-şua’râ*, Hazırlayan: Kutluk İbrahim, TTK Basımevi, Ankara, 1989, C. II, s. 1022, 1030.

²⁰ Mustafa Beyânî, *Tezkiretü’ş-şu’arâ*, Hazırlayan: Kutluk İbrahim, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s.284, 310, 313.

²¹ Yahya Kemal, *a.g.e.*, s. 47.

²² M. İdrizi, *XIV ve XV Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2008, s. 17.

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Türkçe adı Manastır olan şehir, toplam 95.385 nüfusuyla²³ bugünkü Makedonya Cumhuriyetinin ikinci büyük şehri olup ülkenin güneybatı kesiminin en aşağısında Babasaç Dağının eteklerinde yer almaktadır. Kaynakların verdiği bilgilere göre Makedonca'daki Bitola adı, "Manastır" anlamına gelen eski Slavca "Obitel" kelimesinden gelmektedir (zamanla bu kelime Bitel, Bitola olmuştur).²⁴ Manastır'da günümüzde 84.616 Makedon, 4.164 Arnavut, 1.610 Türk, 2.613 Roman, 1.270 Ulah, 541 Sırp, 21 Boşnak ve başkaları (550) yaşamaktadır.²⁵

Manastır, Ege'den Adriyatik'e uzanan ve Yunan Yarımadasını tabanından kesen Roma döneminde İmparatorluğun iki başkenti olan Roma ve Konstantinopolis'i biri birine bağlayan ve çok büyük bir öneme sahip olan Via Egnatia (Egnatia yolu) olarak bilinen doğu-batı yolunun tam ortasında yer almaktadır. Manastır şehrinin kurulduğu coğrafya, eski çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Bu bölgede bilinen ilk yerleşimin tarihi M.Ö. 8. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Şehir, Roma ve Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde dikkat çekici bir şekilde büyümüş ve dinî bir merkez haline gelmiştir.²⁶

Manastır şehri, Osmanlılar tarafından ilk olarak I. Murat zamanında 1382 yılında Kara Timurtaş Paşa tarafından fethedilmiştir.²⁷ Daha sonra kısa bir süreliğine elden çıkmışsa da 1385 yılında tekrar zapt edilmiş ve 1912 yılına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Böylece Manastır, 527 yıllık Osmanlı dönemi boyunca bölgenin önemli sancak ve kültür merkezlerinden biri haline gelerek maddî, manevî büyük gelişmeler kaydetmiştir. Dolayısıyla Manastır, bu dönemin önemli kültür merkezlerinden biri olarak sahip olduğu bütün özellikleriyle birlikte çeşitli Osmanlı kaynaklarına konu olmuştur.

Manastır'ın Osmanlı dönemindeki kültürel durumu ve özellikleriyle ilgili bilgi veren en önemli kaynakların başında şüphesiz ki Evliyâ Çelebî Seyahatnamesidir. Fakat Manastır'ın özellikle bu dönemine ilişkin fizikî ve coğrafi bilgiler söz konusu olunca akla gelen ilk başvuru kaynağı Kâtip

²³ http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, (25.04.2014).

²⁴ İdrizi, *a.g.t.*, s. 17.

²⁵ http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, (25.04.2014).

²⁶ İdrizi, *a.g.t.*, s. 17.

²⁷ C. Nureski, *Tezkirelere Göre Makedonya'da Yetişen Osmanlı Divan Şairleri*, Matüsiteb Yayınları, Üsküp, 2008, s. 24.

Çelebî'nin yine aynı yüzyılda (17. yy.) yazdığı Cihannümâ adlı eseridir. Cihannüma'da Manastır'ın genel, coğrafi-fiziki, tarihi, demografik durumu, dönemin payitahtı olan İstanbul'a uzaklığına ilişkin bilgilerin yanında, şehrin sanat özellikleri ve neyle meşhur olduğuna dair bilgileri de bulmamız mümkündür.

Cihannüma'da, coğrafi konumunu tarif edilirken Manastır, Florina, Pirlepe, Prespa (Resne) ve Ohri kazaları ortasında yer alan Paşa Sancağına bağlı en eski kasaba ve kazalardan biri olarak tarif edilmektedir. Ayrıca İstanbul'dan Manastır'a olan mesafesini ve güzergâh üzerinde bulunan şehirlerin isimleri söylenmekte, yani, İstanbul'dan Selanik, Vardar Yenicesi ve Vodina üzerinden Manastır'a 15 günde varılacağı belirtilmektedir. Şehrin demografik durumuna ilişkin bilgiler veren Cihannüma'da, halkın çoğunun Bulgar²⁸ olduğunu ifade edilmektedir. Şehrin, H. 784 yani M. 1382'de Sultan Murat Han döneminde Timurtaş Paşa tarafından Osmanlı hâkimiyetine katıldığı belirtilen söz konusu eserde, fethi sırasında harap edilen şehir kalesinin halen harap ve viran bir halde durduğu ifade edilmektedir. Şehrin sanat cihetine de ilişkin bilgi verilen eserde şehrin güney kısmının önemli bir sanat ve zanaat merkezi olduğu ayrıca belirtilmektedir. Cihannüma'da Manastır şehri ayrıca geniş ovaya sahip ve dağdan akan sularıyla meşhur bir şehir olarak da tarif edilir. Öyle ki, dağdan akan bu nehirlerin ovadan geçerek şehir merkezindeki yollardan ve mahallelerden aktığı ve daha sonra bu akan suların şehrin mezralarını suladığı ve Florina'ya doğru akmaya devam ettiği belirtilmektedir. Cihannüma'da, özellikle Manastır'ın en çok keteniyle meşhur olduğu zikredilmektedir:

*“Filorina ve Pirlepe ve Pirespa ve Ohri kazaları meyânında vâki
Paşa Sancağının mülhakât-ı kadîmelerinden bir kasaba ve kazâdur.
Ve İstanbul'dan nefis-i Selânîk ve Yenice-i Vardar ve Vodina'ya
geçilip 15 günde varılır. Ve reâyâsı Bulgardur. Ve Hicret-i
Nebeviyyenün 784 tarihinde merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Murâd
Hân, Gâzî merhûm Timurtaş Paşayı irsâl idüp ol dahi darb-ı seyf ile
feth u teshîr ve kabza-i tasarrufa alup memâlik-i Âl-i Osmâniyyeye
munzam u ilhâk kılmuşdur. Ve hâlâ kal'ası hârâb ve virândur. Ve bu
kasabanun cânib-i cenûbı bir kûh-ı pişe-zârdur. Ve öni sahrâ-yı
vâsî'u'l-katar olup dağdan vâfir cedâvil ü enhâr cereyân ile kasabaya
nüzûl idüp tarîk u mahallâtında câri olur. Ba'dehu çıkup mezzârâını*

²⁸ Burada “Bulgar” ifadesiyle herhalde Makedon halkı kast edilmektedir.

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

sâki ider ve Filorina cânibine doğru akar gider. Ve bu beldenün ekser metâ'-ı meşhûri kettândur"²⁹.

Manastır şehrinin Osmanlı dönemindeki fizikî ve sosyo-kültürel durumu hakkında en geniş bilgiler tabii olarak Evliya Çelebî Seyahatnamesinde yer almaktadır. Seyahatnamedeki bilgilerden Manastır'ın o dönemdeki tarihî, edebî, sosyal, kültürel, dinî, ticarî bakımdan durumunu ve özelliklerini ayrıntılı bir şekilde öğrenebilmekteyiz.

Evliyâ Çelebî'nin 17. yüzyılda vücuda getirdiği Seyahatnamesinde verilen bilgilere göre Manastır:

*"Bir dağın (Baba Dağı) eteğinde, geniş bir vadi (Pelagoniya vadisi) içinde, bir nehrin (Dragor nehri) sağında ve solunda, büyük bir şehirdir. Dört yanı ve şehir içi ağaçlık bir yerdir. Büyük İskender zamanında burada büyük bir mabet varmış. Manastır denmesinin sebebi budur. Şehir, I. Murat zamanında (1382) fethedilmiştir. Rumeli eyaletinde, Sultan Ahmet Han'ın kızı Fatma Sultan'ın hassıdır. Yirmi yük akçe iltizam ile voyvodası idare eder. Şeyhülislâmı, nâkibüleşrafı olup üç yüz akçe pâyesiyile şerif kadılıktır. 360 köyü vardır. Gazi Hüdüvendigâr (I. Murat) kalesini fetihden sonra temelinden yıkmıştır. Şehir 21 mahalledir. 3.000 kadar evi olan şehirde 70 cami vardır. Bunlardan İshak Efendi Camii, çarşı içinde Mahmud Efendi, Gazi Haydar, Çıkrıkçılar içinde Hacı Bey camii, Bedesten yanında Çavuş camii meşhurlarıdır. 9 adet medresesi de vardır. Bunlardan Dülbend kadı medresesi en büyüğüdür. Çarşısında 900 dükkânı vardır. 40 adet kahvehanesi var. Son derece güzel bedesteni var. Zengin tüccarları vardır. Meşhur şeylerinden 'Manastır keteni' vardır. Şehrin batı tarafında, şehir ucunda ve diğer yerlerde yirmi adet mesire ve eğlence yerleri var. Şehrin edebî bilginleri çoktur. Arnavut eşkiyası da çoktur. Zengin tüccar ve hacıları çok olduğundan hayır ve iyilik yapmayı çok severler. Şehrin içinde kırk yedi yerde kurşunla örtülü imaretler vardır."*³⁰

Manastır şehrinin o dönemdeki kültürel boyutuna özellikle değinilen Seyahatname'de, Manastır, "*ebü'l-kelâm ve hattât ve şâ'ir ve fusehâ-yı bülegâ ve ulemâ-yı sulehâsı çok*"³¹ yani, kalem erbabı, hattatı, şairi, güzel söz

²⁹ Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, C. I, s. 90.

³⁰ Evliya Çelebî, *a.g.e.*, Üçdal Neşriyat, C. V., s. 394-395.

³¹ Evliya Çelebî, *a.g.e.*, V. Kitap, s. 301.

DJUNEİS NURESKI

söyleyeni ve âlimleri çok olan bir şehir olarak tarif edilmektedir. Seyahatname’de anlatıldığına göre Manastır şehri, mesire yerleri de çok olan bir şehirdir. Şehrin değişik yerlerinde bulunan bu mesire yerleri içinden en meşhur olanının ise, şehrin batı tarafında Ohri yolu üzerinde bulunan mesire yerinin olduğu ifade edilmektedir. Son derece havadar olan ve su kenarında yer alan bu mesire yeri, Acem mesiregâhlarından hiç de geri kalmamaktadır. Öyle ki Rum, Acem ve Arap seyyahları arasında Malatya’nın Aspuzu’su, Konya’nın Merâmı, Darende’nin bâğı, Kefe şehrinin Sudak bağı ile birlikte Manastır şehrinin bu mesire yeri en meşhur olanlarındandır. Gerçekten görmeye değer bir yer olduğunu söylenen bu mesire yeri, her köşesinde türlü türlü masureler (kameriye-çardaklar), birçok gölgelik ve çimenlik oturma yerleri, yetmiş seksen süslü odaları olan birçok yüksek ferah köşkleri, renk renk kulübeli olan ve birçok yerinde güzel havuzları bulunan gönül açıcı bir yer olup başları göklere değen yüksek çınar, şimşir, servi, çam fıstığı ve dalları aşağı sarkmış söğüt ağaçlarının altından akan berrak su kaynaklarının kenarlarında rengârenk kebab çevirme dolapları bulunan ve şiş kebapların “*mevlevî-vâr semâ ederek*” piştiği bir mesire yeridir. Burası dağlık bir yer olduğu için seher vakitlerinde bülbül figanlarıyla inlemektedir. Burada ayrıca o günün şartlarında ancak Rumeli’ye has olabilecek bir serbestliğe değinilmektedir ki bu mesire yerinde bütün sadık aşıklar sevgilileriyle küme küme oturup, şarkıcı ve çalgıcılar yakıcı saz ve söz nağmeleri çalarak Hüseyin Baykara fasılları yapmaktadır ve yine kimileri sevgilileriyle havuzlarda taklalar atmakta; peri, melek yüzlü körpe güzeller de deniz dalgıçları ve balıklar gibi aşıklarıyla kucak kucağa o havuzlarda yüzerek felekten kâm alırlarmış. Mesirenin bir yerinde ise meddahlarla şairler fasıllar etmede. Bazı insanlar ise kendi çadırlarını alıp orada bir iki gün boyunca ayş u işret ederlermiş. İşte Evliya Çelebî Seyahatnamesinde, bu haliyle Manastır’ın bu mesire yeri, övmeye dillerin yetmediği güzellikte bir yer olduğu belirtilmektedir. Ayrıca mahlası Leâli³² olan bir şairin bu mesire yeri hakkında bir şehrengîz yazdığı ifade edilmektedir.³³

Şehri, edebî yönü yanında tabii güzellikleriyle de değerlendiren şair tezkirelerinde ise, Manastır şehri, çok şair ve âlim yetiştiren, şair ve âlim ocağı olarak anlatılmakta ve tatlı suları, yumuşak havasıyla güzel bahçe ve

³² Cem Sultan şairlerinden olduğu belirtilen bu şairden kasıt muhtemelen Üsküplü La’li’dir. Nureski, *a.g.e.*, s. 101.

³³ Evliya Çelebî, *a.g.e.*, V. Kitap, s. 300-301.

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

bostanlıklarıyla güzellikte Sebâ ülkesinden hiç de geri kalmayan bir yer olarak tasvir edilmektedir.

Nitekim Âşık Çelebî Tezkiresinde, şairlerden Celâlî (Celal Bey'i) tanıtılırken Manastır, "*Rûm ilinde menba^c-ı ʿulemâ ve matla^c-ı şuʿarâ olan kasaba*" yani, Rumeli'de âlimler ve şairler kaynağı, aynı zamanda parlak yüzlü güzelleriyle meşhur ve çok âlim yetiştiren bir şehir olarak tarif ve tasvir edilmektedir: "*Ol şehri-şöhret-cû-yı sâde-rûları vemahbûb u riş-dârları ekseriyâ ehl-i ilm kopar bir yirdür*".³⁴ Hasan Çelebî Tezkiresinde de Celâl Çelebî maddesinde Manastır, "*Ekser halkı nâzım u şâir olan menba-ı hüner-verân vematla-ı fazl u irfân kasaba*" yani, halkının çoğu nâzım ve şair olan ve aynı zamanda hüner, fazilet ve irfân sahibi insanların çıktığı bir kasaba olarak tarif edilmekte; Zuhûrî maddesinde ise Manastır şehri, Rumeli'de tatlı sularıyla ve güzel havasıyla meşhur, insanın içini açan çok güzel bağ-bahçeleri ve Sebâ ülkesindeki yapıların bile kendi yapıları yanında hiç kalan bir şehir olarak tasvir edilmektedir. "*Rum ilinde ʿuzûbet-i mâ ve letâfet-i hevâsı gün gibi zâhir ve hadâ'ik u riyâz-ı zîbâsı safâ-ibesâtini nüzhet-âyîn-i Sebâyı kâsir olan kasaba*".³⁵

Şuara tezkirelerinin gözüyle değerlendirildiğinde, Osmanlı zamanında sancak merkezlerinden biri olarak Manastır şehrinin, çok âlim ve şair yetiştiren dolayısıyla edebî ve ilmî yönü de çok kuvvetli olan önemli kültür merkezlerinden biri olduğu görülmektedir. Şair Tezkirelerinde yer alan 19 şairiyle Osmanlı zamanında en çok divan şairi yetiştiren bugünkü Makedonya şehirleri arasında Üsküp'ten sonra ikinci sırada yer almaktadır. Ayânî, Celâl Bey, Civânî, Fâik, Hâfız, Hâverî, Kâtib, Keşfî, Mehmed, Merdî, Muîn Efendi, Sabâyî, Sâfî, Sâmi, Sezâyî, Sinân Çelebî, Vahyî, Vezni ve Zuhûrî, Manastır'da doğmuş ve şuara tezkirelerine girmeyi başarmış divan şairlerindedir.

Bütün bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Manastır şehri ilmî, sosyal, kültürel müesseseleriyle, sahip olduğu mesire yerleriyle, yetiştirdiği âlim, şair ve edipleriyle bu dönemde bütün şartlara sahip önemli bir Osmanlı kültür merkezidir.

³⁴ Aşık Çelebî, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, Neşreden: G. M. Meredith-Owen, London, 1971, vr. 63a-63b.

³⁵ Hasan Çelebî, *a.g.e.*, C. I, s. 255, C. II, s. 587.

Kalkandelen

Üsküp yakınlarında bugünkü Makedonya'nın kuzeybatısında yer alan, toplam 86.580 nüfusuyla ve sahip olduğu iki üniversitesiyle (Tetova Devlet Üniversitesi ve Özel Güneydoğu Avrupa Üniversitesi) ülkenin üçüncü büyük şehri olan Kalkandelen'de günümüzde 60.886 Arnavut, 20.053 Makedon, 1.882 Türk, 2.357 Roman, 604 Sırp, 156 Boşnak, 15 Ulah ve başkaları (627) yaşamaktadır.³⁶

Kalkandelen, 14. yüzyılın ikinci yarısının sonlarında Osmanlı Türklerinin eline geçmiştir. Kalkandelen, 1455 tarihli Maliye defterlerinde köy ve pazar yeri olarak zikredilmesinin yanında şehir olarak da zikredilmektedir. Buna göre Kalkandelen köy iken şehre dönüşen bir kasabadır. Şehrin Osmanlı fethinden önceki eski adı Tetova'dır. 1476'dan sonraki belgelerde Türklerin verdikleri Kalkandelen adıyla zikredilmektedir. Kasaba, 1463'ten sonra Üsküp sancağına bağlı bir nâhiye olmuştur. 1544/45 sayımına göre Kalkandelen'in 11 mahallesi vardır. Bu mahallelerden altısı Müslüman mahallesi olup adları şunlardır: İsa Bey Camii, Mehmed Bey Zaviyesi, Şeyh Ahmed, Selçuk Bey, Hoca Muslihüddin ve Ahmed Bey mahallesi. 15. ve 16. yüzyıllarda bölgenin zanaatkâr ve ticâret merkezî olan Kalkandelen kasabasında, han, Aşağı Çarşı ve Yemiş Pazarı vardır. Ayrıca kayıtlı 25 derici dükkânı da vardır. Bunun yanında şehrin güzel bağ ve bahçeleri vardır. Ayrıca 16. yüzyılda kasabanın çevresinde 17 adet değirmen de vardır.³⁷

Evliya Çelebî Seyahatnamesinde yer verilmezken, aynı yüzyılın önemli ilim adamı olan Kâtip Çelebî, Cihannüma adlı eserinde Kalkandelen şehrini anlatırken, Üsküp'ün kuzey-batı tarafında Şardağı adıyla meşhur olan dağın doğusunda yer alan bir kasaba ve kaza olarak tarif etmekte ve İstanbul'dan buraya 17 günde varılabileceğini belirtmektedir. Kâtip Çelebî, Vardar nehrinin Kalkandelen yakınlarından çıktığını ayrıca belirtmekte ve çevresinde Üsküp, Prizren ve Kırçova gibi kazaların bulunduğunu ifade etmektedir³⁸:

³⁶ http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, (25.04.2014).

³⁷ Stojanovski A., *Makedonija vo Turskoto Srednovekovie*, Kultura, Skopje, 1989, s. 194-200.

³⁸ Vardar nehrinin kaynağının Kalkandelen yakınlarında olduğunu belirtilirken ve Kalkandelen'in çevresinde bulunan kazalardan bahsedilirken bugünkü Gostivar şehrinin zikredilmemesi dikkate şayan bir husustur. Bu demek oluyor ki, Gostivar 17. yüzyılda Kalkandelen'in bir köyü durumundadır. Çünkü Vardar nehri, aslında bugün Gostivar sınırları

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

“Üsküb’den garb ve şimâl tarafında Şârdağı dimekle ma’rûf ü meşhûr cebel şarkisinde bir kasaba ve kazâdur. İstanbul’dan 17 günde varılır. Ve nehr-i Vardar Kalkandelen kurbından çıkup cereyân ider. Ve cevânibi Üsküb ve (Prizren) Kırçova ve kazâları vâki olmuştur.”³⁹

Kalkandelen’in bu yüzyıllarda kültürel bakımdan gelişmişlik derecesi hakkında pek bilgilere sahip değiliz. 16. yüzyıl tezkirecilerden Âşık Çelebî’nin Meşâ’irü’ş-şu’arâ’sında Fakîrî maddesinde Kalkandelen kasabasının “Hayli murg-ı ma’ânî şikâr ider şehbâz-tab şâ’irleri kopar meşhûr yuva”⁴⁰ yani, manası kuvvetli olan şiir yazan şairlerin çıktığı meşhûr bir yuva olarak tarif edilmesinden o dönemde önemli bir kültür merkezi durumunda olduğu anlaşılmaktadır. Hasan Çelebî, Muîdî’nin “hatırlı vücudunun kalkan delen tîr-i pür-te’sîr” iken Kalkandelen’in ona vatan olmasının garip olduğunu ifade etmesiyle⁴¹ ise şehrin bu konumu biraz gölgelense de Kalkandelen yetiştirdiği 6 divan şairiyle Makedonya şehirleri arasında şair yetiştirmekle ünlü olan Osmanlı kültür merkezlerinden biridir. Fakîrî, Kâşif, Muîdî, Nâlî, Sücûdî ve Tulûî, Kalkandelen’de doğmuş divan şairlerindendir.

Debre

Adı, Makedonca Debar, Arnavutça Diber veya Dibra olan Debre, bugünkü Makedonya’nın batısında Arnavutluk sınırında bulunan, dağlık bir kesimi kaplayan, toplam nüfusu 19.542 bin olan küçük bir şehirdir. Bugün Debre’nin merkezinde 11.348 Arnavut, 3.911 Makedon, 2.684 Türk, 1080 Roman, 22 Sırp, 3 Boşnak ve 2 Ulah yaşamaktadır.⁴²

Eskiden Yugoslavya (bugünkü Makedonya) ve Arnavutluk sınır hattındaki genişçe bir bölgeyi kapsayan Debre’nin, 15. yüzyılda Osmanlı fetihlerinin batıya Arnavutluğa doğru yayılmasında stratejik bir konumu olmuştur. Şehir, eskiden Yukarı Debre ve Aşağı Debre’ye ayrılmış. Bu bölgenin idârî merkezi ise Yukarı Debre olmuştur. Şehir, ticârî ve kültürel

içerisinde yer alan Vrutok köyündeki kaynaktan çıkmaktadır. Ayrıca bugün Kalkandelen’le Kırçova arasında Gostivar yer almakta olup Kırçova, Kalkandelen’in sınır kasabası değildir.

³⁹ Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, C. I, s. 89.

⁴⁰ Âşık Çelebî, vr. 201b.

⁴¹ Hasan Çelebî, *a.g.e.*, C. II, s. 915.

⁴² http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, (25.04.2014).

açından pek gelişmiş değildir. Bunun sebebi ise verimsiz dağlık bir alanda bulunmasıdır.⁴³

Evliya Çelebî Seyahatnamesinde kendisiyle ilgili bilgiye rastlanmayan Debre, Kâtip Çelebî Cihannüma eserinde, Debrî şeklinde geçmektedir. Cihannüma'da Debre; Ohri, Kırçova ve Kalkandelen kazaları ortasında yer alan bir kasaba ve kaza olarak tarif edilmekte ve İstanbul'dan buraya 17 günde varılacağı söylenmektedir. Ayrıca Ohri gölünün önemli bir ayağı olan Drim ismiyle bilinen büyük nehrin Debre nahiyesinden geçtiği belirtilmektedir:

*“Feth-i dal ve sükûn-i bâ ve kesr-i râ ve sükûn-i yâ ile (Debrî) Ohri ve Kırçova ve Kalkandelen kazaları meyanında vâki olmuş bir kasaba ve kazâ olub, İstanbul'dan on yedi günde varılır. Ve Ohri gölünün ayağı Drim demekle ma^cruf nehr-i kebîr, Budiri nahiyesinden cereyan eder.”*⁴⁴

Osmanlı dönemindeki kültürel durumuyla ilgili pek bilgilere sahip olmadığımız Debre şehri, tezkirelere giren (Vecdî) 1 divan şairiyle en az şair yetiştiren şehirlerden biridir. Fakat bir şairle bile olsa dönemin edebiyatına ve şiirine katkı sağlaması aslında Debre'nin Üsküp, Manastır, Kalkandelen, İştîp, Ustrumca kadar olmasa da Osmanlı döneminde en azından ikinci dereceden bir kültür merkezi olduğunu göstermektedir.

İştîp

Eski adı Astibo (daha sonra Stipeon) olan ve bugünkü Makedonya'nın orta doğusunda bulunan İştîp,⁴⁵ nüfusu çevresiyle birlikte 47.796 civarında olan küçük, fakat sahip olduğu bir üniversitesiyle (Goce Delçev Üniversitesi) ülkenin önemli ilim ve kültür merkezlerinden biridir.

⁴³ A. Stojanovski, *a.g.e.*, s. 405.

⁴⁴ Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, C. I, s. 127-128.

⁴⁵ Evliya Çelebî Rumeli şehir isimlerinin birçoğunda yaptığı gibi İştîp şehrinin Türkçe adıyla ilgili de ilginç bir etimoloji yapmıştır. Evliya Çelebî'nin anlattığı rivayete göre İştîp ördekleriyle meşhurluş ve İştîp fethi sırasında Osmanlı askerleri kale dibinde gördükleri ördekleri birbirlerine göstererek “İşte dibde, işte dibde ördekler” dediklerinden fetihten sonra ismine “İş dibde” diye isim vermişler. Daha sonra da “iş dibde” lafzını biraz değiştirerek “tahfif-i kelâm” ile İştîb demeye başlamışlar. İşte Evliya Çelebî'ye göre İştîp ismi bu şekilde türetilmiştir. [Evliyâ Çelebî, *Evliyâ Çelebî Seyahatnamesi*, VI. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 61.]

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Günümüzde İştîp'te 41.670 Makedon, 1.272 Türk, 2.195 Roman, 2.074 Ulah, 297 Sırp, 12 Arnavut, 11 Boşnak ve başkaları (265) yaşamaktadır.⁴⁶

Eski bir yerleşim olan ve tarih içerisinde çeşitli imparatorluk ve devletlerin (Samuil Krallığı, Doğu Roma İmparatorluğu, Bulgar Devleti ve Sırp Krallığı) hakimiyetlerinde bulunmuş olan İştîp, I. Murat döneminde 1382 yılında Kâtip Çelebî'ye göre Timurtaş Paşa, Evliyâ Çelebî'ye göre ise Gazi Mihal Beyoğlu Serdar Ali Bey tarafından fethedilip Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarına katıldı. Fethedildiği tarihten 1912 yılına kadar tam 530 yıllık bu dönem içerisinde kavuştuğu mimarî, ticarî, ilmî, dinî ve sosyal yapılarıyla, yetiştirdiği önemli sayıdaki divan şairi ve ilim adamlarıyla İştîp Osmanlı İmparatorluğunun Rumeli'deki önemli kültür merkezleri arasında kendisine yer edinmiştir. Bu konumu dolayısıyla çeşitli İştîp, çeşitli Osmanlı kaynaklarında kendisinden övgüyle bahsedilen bir şehir olmuştur.

İştîp'in Osmanlı dönemindeki durumu ve özelliklerinden bahseden kaynaklardan biri Kâtip Çelebî'nin Cihannüma adlı eseridir. Söz konusu eserde İştîp'in coğrafi konumu yanı sıra tarihî, tabii, dinî, ticarî durumuyla ilgili de önemli bilgiler verilmektedir. Cihannüma'da İştîp'in coğrafi konumundan bahsedilirken Kratova, Üsküp, Radosta ve Tikveş kazalarının ortasında ve Ustrumca'nın kuzey tarafındaki bir dağın eteğinde (Plaçkovica Dağı) yer alan bir kasaba ve kaza olarak tarif edilmekte ve İstanbul'dan buraya 15 günde varılabileceği belirtilmektedir. Eserde, şehrin sahip olduğu dinî, sosyal ve ticarî yapılarından da bahsedilerek yüksek bir tepenin üzerinde gayet sağlam bir hisarı, camileri, hamamları, çarşıları, büyük bir tekkesi olduğu belirtilmektedir. Şehrin doğal özelliklerinden de bahsedilen eserde tepeler ve dağlar arasında bulunan kasabaya yakın bağ-bahçelerin olduğu ve bunların arasından yolların geçtiği, ayrıca yazları bazen suyu kesilen küçük bir nehrin de bulunduğu anlatılmaktadır. İştîp'in sahip olduğu askerî yapılarından bahsedilirken ise, şehrin yüksek bir tepenin üzerinde yapılmış sağlam bir kalesi olduğu ve bu kalenin Sultan Murat Han Gazi döneminde 1382 tarihinde Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa tarafından Manastır kalesiyle birlikte fethedildiği ve bu kalenin o halen ayakta olduğu ve korunduğu söylenmektedir. Ayrıca, Akçabolu (Ofçabolu/Ofçepole) kazasının İştîp kazasına bağlı olduğu ve burada soya tabir olunan demirden değerli bazı hurda aletlerinin yapıldığı belirtilmektedir:

⁴⁶ http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, (25.04.2014).

DJUNEİS NURESKI

“Kratova ve Üsküp ve Radosta ve Tikveş kazaları meyânında ve Ustrumca'nın garb şimâl tarafında bir cebelin dâmeni vâdisinde vâki bir kasaba ve kazâdur. Ve yüksek tepe üzerinde hısn-ı hasîni ve cevâmî'î ve hammamâtı ve esvâk ve bir âlî ribâtı ve tilâl ve cibâl arasında kasabaya karîb hadâyık-i bâgâtı ve meyânında güzerân ceryân ider. Ve gâhî eyyâm-ı sayfda münkatı olur bir nehr-i sagîri ve bir tell-i refî'e ma'mûr ve metin sûru olup merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Murâd Hân Gâzi asrında mîrî-mîran-ı Rûm-ili olân Merhum Timurtaş Paşa Hicret-i Nebevîyyenin 784 târihinde Manastur kal'ası ile iş bu İştîp kal'asını feth ü teshîr idüp kabza-i tasarrufa almağla ol târihinde Memâlik-i Âl-i Osmân'a munzam ve mülhak kılınmışdur. Hâliyâ kal'ası bâki ve mahfuzdur. Ve İstanbul'dan 15 günde varılır. Ve Akçabolu kazâsı bu İştîp kazâsına tabî olup ve bu kasabada soya tabîr olunur hadîdden fâhir ba'zı hurda âletler işlenür.”⁴⁷

İştîp'in Osmanlı dönemindeki sosyo-kültürel konumu ve durumuyla ilgili en geniş ve ayrıntılı bilgileri şüphesiz ki Evliyâ Çelebî, Seyahatnamesinde vermektedir. Seyahatname'de verilen bilgilere göre:

“Kasabanın kalesi, I. Sultan Murat zamanında Gazi Mihal Bey oğlu Serdar Ali Bey tarafından fethedildi. Kalenin Sırp ve Bulgarca adı Lena Dip'tir. Fakat iç il olmakla zamanla yıkılıp binadan eser kalmamıştır. Rumeli eyâletinde Köstendil sancağı toprağında Köstendil beyinin hassıdır. Şeyhü'l-islâmı, nâkibü'l-eşrâfi, şehir kethüdâsı, bâcdârı, muhtesibi (zabtîyesi) ve harağ ağası bulunan yüz elli akçe pâyesi ile Voyvoda tarafından yönetilen şerif kazadır. Nahiyesi 105 köydür. Kalenin doğu tarafında iki dere ve tepe arasında bağı, bahçeli, kâgir 2240 adet taş örtülü evleri vardır. 24 Müslüman mahallesi olup, meşhurları: Karakadı, Cuma, Sinan Bey, Oluklu mahalledir. Şehrin doğu tarafında Kavaklı denilen yerde bir mesire yeri vardır. 24 camii⁴⁸ ve 24 mescidi vardır. Murat Han Camii önünde, Muradiye adıyla bir medresesi olup burada hadis okutulur.

⁴⁷ Evliyâ Çelebî, a.g.e., Üçdal Neşriyat, C. I, s. 87.

⁴⁸ Evliyâ Çelebî'nin anlattığına göre İştîp'te o dönemde Cuma namazı kılınan camiler şunlardır: Kale altında Fethiye camii. Bu cami İştîp fethedildiğinde İkiyürekli Ali Bey tarafından kiliseden camiye çevrilmiş minaresi alçak ve birkaç eski kubbesi bulunan eski yapı bir camidir; Sultan I. Murad (Muradiye) camii ki buna Orta cami de denilmekte imiş. Bu cami cemaati çok ahşap yapılı, minaresi yüksek, kubbesi gayet süslü şehirdeki en büyük camidir. Bunlardan başka tepe başında bulunan ve süslü olan Hüsam Paşa Camii; Aşağı Tekye Camii, “kân-ı fukarâdır”; Adlî Efendi Camii, “mabedgâh-ı müzeyyendir”; Ahmed Paşa Camii, ruhâniyetli bir camidir; Şehreküsdü camii, “kân-ı sâlihândır”; Kadın Ana Camii, gayet aydınlık güzel ve cemaati çok olan bir camidir. (Evliyâ Çelebî, a.g.e., VI. Kitap, s. 62.)

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Hüsâm Paşa camiinde, Ana Kadın ve Çarşı camiinde, birer darü'l-kurrâ vardır. 11 adet çocuk mektebi vardır. Meşhurları, Karakadı, Cuma mahallesi ve Sinan Bey mektebidir. Yedi yerde tarikat ehli tekkeleri vardır. Bayramiye tarikatının Sofyalı Bali Efendi tekkesi, Adlî Efendi, Emir Çelebî, Sultan, Yukarı ve Aşağı tekkeleri, Kadın Ana tekkesi, Oluk mahallesi tekkesi meşhurdur. 1 adet kervansarayı⁴⁹, 7 adet hanları, 2 adet hamamı ve Galiçe nehri kenarında ve şehir dışında faydalı ılıcaları vardır. 450 adet dükkânları ve sanat ehli vardır. Kahvehaneleri, bir adet bedesteni ve aş evi vardır. Diğer büyük binalar gibi bu aş evi de Şeyh Emir Sultan'ındır. Emir Sultan Kervansarayı yanında beş gözlü ağaç bir köprü vardır. Güzel kokuya düşkün olan ahali gayet güzel Türkçe konuşurlar. Reayası Sırp, Bulgar olmakla Sırpça ve Bulgarca da konuşurlar. Ofçabolu buraya yakın olduğundan şehir halkı Yörük dilince de konuşurlar. Çoğu sanat erbabı olup çakı yapar. İştîp çakısı Rum ve Acem avcıları arasında meşhurdur. Otuz iki türlü kirazı mahkeme sicilinde kayıtlıdır. Ceviz kadar sulu kirazı olur. Ama keçimemesi hepsinden meşhurdur.”⁵⁰

İştîp şehri, bu dönemde aynı zamanda önemli sayıda âlim ve şair yetiştirmiş önemli bir cazibe ve kültür merkezidir. Evliya Çelebî'nin ifadesiyle çok sayıda kibar insanın yaşadığı ve halkı türlü türlü hoş kokulara düşkün olan İştîp şehrinden, ulemâdan Şeyh Bali Efendizâde Mustafa Efendi, Vaiz Receb Efendi, Kadı Ömer Efendi, Mevlevî Mustafâ Efendi gibi önemli şahsiyetler yetişmiştir. Ayrıca İştîp'te çok değerli alim, şeyh ve büyükler yatmakta olup medfun oldukları yerler şehrin önemli ziyaretgâhlarını teşkil etmektedir. Evliya Çelebî'nin verdiği bilgilere göre Hüsâm Paşa camiinde medfun olan Şeyh Muhyiddin-i Rumî Hazretleri, Sofyalı Bali Efendi Zaviyesi, Sofyalı Bali Efendi hazretlerinden el aldıktan sonra Bayramiye tarikatında parmakla gösterilen şeyhlerden biri olup “iksiri a'zama mâlik olmuş” bir zat olan Küçük Emîrzâde Cenân Efendi, Adlî Efendi âsitânesi ve dahi Şehreküsdü varoşunda kale altında akan nehrin altı göz köprüünün başında Sünbül Efendi merkadi, Hüsâm Paşa câmii yakınında

⁴⁹ İştîp'te tek olmasına rağmen bin kervansaraya bedel olduğunu söylediği söz konusu kervan sarayı Evliya Çelebî şu şekilde anlatmaktadır: “Ancak bir aded mihmân-sarây-ı hasbîdir am-mâ vâhidün ke-elfdir. Kal'a-misâl serâpâ kurşum örtülü tahtânî elli aded ve fevkânî dahi elli aded kârgîr binâ hücrelerdir. Ortasında bir vâsi' meydânında havz-ı azîm üzre bir âlî mescidi var. İstabl-ı Anterisi bin mikdârı deve ve at ve katır alır. Bu binâ-yı ibret-eser Küçük Emîr Sultân'ın binâsıdır ve Büyük Emîr dahi derler.” (Evliya Çelebî, a.g.e., VI. Kitap, s. 62.)

⁵⁰ Evliya Çelebî, a.g.e., Üçdal Neşriyat, C. VI, s. 484-486.

DJUNEİS NURESKI

Alâeddîn-i Rûmî *kuddise sırruhu* ve ona bitişik fâzıl, âlim ve âmil olan Mevlevî şeyhi Mustafâ Efendi gibi yerler İştîp'te halkın akınına uğrayan en önemli ziyaretgâhlardan bazılarıdır. Evliyâ Çelebî, İştîp'te yüze yakın ziyaretgâhı ziyaret ettiğini söyler fakat bunların arasından aklında kalan en önemlileri adı geçen ziyaretgâhlar olduğunu belirtir.⁵¹ Bunların yanında Şeyh Abdülkerim Efendi (ö.1607), Şeyh Hasan Adlî Efendi (ö.1617), kadı ve şeyh olan Hasan Tâlibî Efendi (ö.1717) gibi önemli mutasavvıf ve aynı zamanda şair olan şahsiyetler de İştîp'ten yetişmiştir.⁵² İştîp'in kültürel tarihi açısından en önemli şahsiyetlerinden biri de bu şehirde yaptırdığı birçok han, imarethâne, cami, tekke, zaviye ve daha nice hayratlarıyla burayı önemli bir kültür merkezi haline getiren Büyük Emir Efendi Sultan'dır.⁵³

İştîp şehri görüldüğü gibi eskiden sahip olduğu medrese, mektep, tekke, han, kervansaray, cami ve mescitleriyle ve yetiştirdiği birçok sayıdaki âlim ve şairleriyle Osmanlı döneminde bölgenin önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Tezkirelere giren 5 divan şairiyle bugünkü Makedonya şehirleri içinde şair yetiştirmek bakımından Kalkandelen'den sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Aklî, Hüseyin Sadrî, Süleyman Sadrî, Tab'î ve Tâlibî, İştîp'te doğmuş divan şairleridir.

Ustrumca

Antik adı Astraion,⁵⁴ Slavca (aynı zamanda Makedonca) adı Strumitsa (Струмица) olan Ustrumca⁵⁵ şehri, bugünkü Makedonya

⁵¹ Evliya Çelebî, *a.g.e.*, VI. Kitap, s. 62-63.

⁵² C. Nureski, *Şuara Tezkirelerine Göre Osmanlı Döneminde Makedonya'dan Yetişmiş Mutasavvıf Divan Şairleri*, Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi, Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Uluslararası Sempozyumu, Trakya Üniversitesi, 07-09 Mayıs 2014, Edirne.

⁵³ Evliya Çelebî, *a.g.e.*, VI. Kitap, s. 63.

⁵⁴ M. Pandevski - G. Stoev, *Strumica i Strumičko Niz Istorijata*, Opštinski Odbor na Sojuzot na Združenieto na Borcite od NOB, Strumica, 1969, s. 30.

⁵⁵ Evliya Çelebî, Seyahatnamesinde şehrin Yunanca adının Aya Nataca olduğunu, Türkçede ise Üstü Rûmca, Üsti Rûmca, Usturumça, Üstürümçe gibi adlarla anıldığını söyler ve buna bağlı olarak şehrin adıyla ilgili ilginç bir efsaneyi anlatarak bir nevi Ustrumca adının etimolojisini yapmaktadır. Evliya Çelebî'nin tarihî bir takım kaynaklara dayandırarak gerçek tarihî bir bilgi olarak sunmak istediği efsaneye göre, Ustrumca kalesinin dolayısıyla şehrinin ilk banisi Kavala kalesi sahibi filozof Feylekos'un oğlu ve aynı zamanda Büyük İskender'in hocası olan Aya Nataca'dır. Bundan dolayı Yunancada bu kaleye "kasr-ı Aya Nataca" adı verilmiştir. Büyük İskender'in yaptığı doğu seferlerine katılıp Belh, Buhârâ İran ve Tûrân ve tâ Mâverâ'ü'n-nehir'e kadar gidip Türk-i Türkistân vilâyetlerini gören ve ileriye görecektir kadar bilgin olan (ve muhtemelen Türkçeyi de o devirde öğrenmiş olan) Aya Nataca,

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda Bulgaristan sınırında yer alan, toplam 54.676 nüfusuyla bölgenin önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biridir. Bugünkü Ustrumca'da 50.258 Makedon, 3.754 Türk, 185 Sırp, 147 Roman, 6 Boşnak, 3 Makedon, 3 Ulah ve başkaları (320) yaşamaktadır.⁵⁶

Eski bir yerleşim olarak Ustrumca tarih içerisinde, Bulgar Krallığı, Çar Samuil Krallığı, Bizans İmparatorluğu, Sırp Despotluğu gibi birçok imparatorluk ve krallıkların hâkimiyetleri altında kalmıştır. Tam olarak hangi tarihte Osmanlılar tarafından fethedildiğine dair kesin bir kayıt olmasa da Ustrumca'nın 1382 daha doğrusu 1383 yılında fethedilip Osmanlı İmparatorluğuna dâhil edildiği belirtilmektedir.⁵⁷ 16. yüzyıla ait bir tahrir defterinde Ustrumca'da 455 Müslüman-Türk, 138 Hristiyan ve 3 Yahudi hanenin bulunduğu kayıtlıdır.⁵⁸ Buradan Osmanlı döneminde Ustrumca nüfusunun çoğunluğunu Müslüman-Türklerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Tam 529 yıl boyunca Ustrumca, bütün ilmî, dinî, sosyal ve kültürel müesseseleriyle Osmanlı İmparatorluğunun Rumeli topraklarındaki önemli kültür merkezlerinden birini teşkil etmiştir. Bu haliyle de Osmanlı kaynaklarında kendisinden ve yetiştirdiği önemli şahsiyetlerinden övgüyle bahsedilen şehirlerden biridir.

Ustrumca'nın Osmanlı dönemindeki durumundan bahseden en önemli kaynaklardan biri Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eseridir. Kâtip Çelebi'nin bu eserinde, Ustrumca'nın coğrafi ve fiziki konumundan başka o

Ustrumca kalesinin doğu tarafındaki kapısı üzerinde dört köşe mermer bir levha üzerine şunları yazdırmıştır: “Benim bu Aya Nataca şehrimi 709 tarihinde Muhammediler alacaklar ve Murâd Beğ nâmında Osmânoğlu hükmünde olacaktır, ammâ ol dahi bizim elimizde şehîd olacaktı”. Kendi bilginliğini göstermek için de bu altı satırlık mermer levha üzerindeki yazının altı üç satır Türkçe, üstü üç satır Rûmca (yani Yunanca) kendisi tarafından yazdırılmıştır. Osmanlıların fethinden sonra Türkler, kale kapısındaki Türkçe yazıyı sökmüşler fakat o yazının üstü Rumca olduğu için bu kaleye Üstü Rumca adını vermişlerdir. İşte Evliya Çelebi'ye göre Ustrumca adı bu kitabedeki yazıdan gelmiştir. Çelebi'nin anlattığına göre bu yazı iki bin yıl boyunca orada şehir kalesinin doğu kapısı üzerinde kalmıştır. Öyle ki Sultan I. Murat Ustrumca'yı fethettiğinde bu yazıyı görüp okumuş ve şunları söylemiştir: “Elhamdülillâh kal'anın fethi yazdığı târîh üzre bu hakîr Murâd'a müyesser oldu, ammâ el-hamdülillâh hâlâ sıhhatdeyim, şehîd olmadım”. [Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 328-329].

⁵⁶ http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, (25.04.2014).

⁵⁷ Pandeovski - Stoev, *a.g.e.*, s. 101.

⁵⁸ Pandeovski - Stoev, *a.g.e.*, s. 104.

DJUNEİS NURESKİ

dönmede sahip olduğu kültürel öneminden ve özelliklerinden de bahsedilmektedir. Cihannüma'da anlatıldığına göre Ustrumca, coğrafi olarak Petriç, Rodosta, Doyran kazaları ortasında yer alan ve Serez'in batısında iki merhale (günlük) mesafede bulunan, İstanbul'a olan uzaklığı ise 14 günlük mesafe olan bir kasabadır. Şehir, yüksek bir tepenin eteklerinde kurulmuş ve bu tepenin üzerinde harabe halinde olan bir kalesi bulunmaktadır. Suyu yer altı kanallarla (kanavât ile) dışarıdan getirilen şehrin batısında geniş bir ova yer almakta ve ortasından akan nehri vardır; bu nehrin etrafında da su değirmenleri, mezralar ve araziler vardır. Şehrin sosyo-kültürel durumuyla ilgili de bilgi veren Cihannüma'da söylendiğine göre camilerin, hamamların ve çarşıların bulunduğu Ustrumca'da o dönemde Rûmî takvimin Ağustos aylarında Toylan (Doylan) adında meşhur bir Pazar (panayır) kurulmaktaymış. Söz konusu bu pazara ya da panayıra çevre ve uzak kazalardan birçok sayıda tüccar katılıp alışverişte bulunurlarmış:

“Petriç ve Rodosta ve Toyran kazaları meyânında ve Siroz'un cânib-i garbîsinde iki merhâle mesâfe bir kasaba ve kazâdır. İstanbul'dan 14 günde varılır. Bir yüksek tepenin zeylinde vâki^c olup ve tepe üzerinde bir harâbe kal'ası olup suyu kanavât ile taşradan gelip cevâmi^c ve hammâmât ve esvâk garbîsi vâsi^c sahrâ olup ve meyânında câri olan nehrün etrâfi tavâhîn ve mezâri^c ve karadır. Ve şehr-i Rûmiyye'den Ağustos ayında Tolyan dimekle meşhûr olan Pazar bu kasabada durup etrâf ve eknâf masâfe-i bâideden tâife-i tüccârdan nüfûs-ı kesîre metâları ile gelip azîm cemiyet-i bey-ü şîrâ ederler.”

Kâtip Çelebî'nin Ustrumca hakkında özet olarak verdiği bilgilerin ayrıntılı açıklamalarını Evliyâ Çelebî, Seyahatnamesinde vermektedir. Dolayısıyla Ustrumca'nın Osmanlı döneminde sahip olduğu sosyo-ekonomik ve kültürel durumunu en ayrıntılı şekilde Evliya Çelebî'den öğrenebiliyoruz. Evliyâ Çelebî Seyahatnamesinde adının etimolojisinden tutup şehrin coğrafi konumu, kalesinin durumu, ticarî, dinî, demografik ve sosyo-kültürel özelliklerine kadar Ustrumca, tafsilatlı bir şekilde tarif ve tasvir edilmektedir.

Evliya Çelebî Seyahatnamesinde verilen bilgilere göre Ustrumca, daha Makedonyalı Büyük İskender zamanında hocası Aya Nataca tarafından kurulmuş çok eski bir şehirdir. Şehir, Serez kasabasının kuzeyinde bulunup Drama ve Zihne kasabalarına yakındır. Serez'le Ustrumca arasında iki konaktan daha kısa mesafe bulunurken Drama ve Zihne şehrin kible tarafında bulunup bu iki şehirle Ustrumca arasında birer merhale (menzil)

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

mesafe vardır. Şehir, Rumeli eyaletinde yüz elli akçe payesiyle şerif bir kaza olup şeyhülislâmı, nakîbü'l-eşrâfî a'yân ve eşrâfî, sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, şehir voyvadası, muhtesibi (belediye ve polis işlerine bakan memur), bâcdârı (vergi memuru) vardır fakat iç el olduğu için kalesi yıkılmaya yüz tutmuş, dizdârı ve nöbet askerleri yoktur. Fakat Bulgar martolos neferleri vardır. Yüksek bir tepenin altında geniş ve dereli bir alanda taştan yapılmış, yirmi iki bin üçyüz adım uzunluğunda ve eskiden Büyük İskender zamanında çok muhkem olan kale o dönemde yıkılmaya yüz tutmuş metruk bir yerdir ve içinde insan yaşamayıp sadece kış döneminde koyunlar, keçiler ve gayrimüslim çobanlar orada durur.

Seyahatname'deki tasvirlerle göre Ustrumca, dereli, tepeli ve bayırlı geniş bir yere kurulmuş gayet bayındır ve şen bir şehirdir. Şehrin altı-üstü kârgîr binalı ve üstleri kırmızı kiremitlerle örtülü 2040 adet büyük ve hepsi geniş bağ-bahçesi olan güzel evleri vardır. Bu evlerin hepsinin yüzleri güney ve batı tarafına nazır olup şehrin bütün sokakları tertemizdir ve yolların iki tarafında büyük ağaçlar dikilmiştir. Hristiyan ve Yahudi olan üç mahallenin dışında toplam 14 olan şehir mahallelerinin tamamı mescid adlarını taşıyan Müslüman mahallelerdir. Şehirde sürekli oturan Ermeniler olmayıp arada gider gelirlermiş.

Ustrumca'nın o dönemde sahip olduğu sosyo-kültürel ve ilmi müesseseleriyle bütün şartları haiz bir kültür merkezi konumundadır. Şehrin birçok sayıda medreseleri, 6 adet sıbyan mektebi (ilkokulu), tekkeleri, aydınlık ve güzel hamamları, 7 adet tüccar hanı, misafirhanesi, seçkin müşterileri olan 3 adet kervansarayı, 2 adet imareti ve aşevi, 12 adet çeşmesi, 500 adet dükkânlı sultânî çarşı ve pazarı olmakla birlikte bedesteni yoktur. Ustrumca'da o dönemde ayrıca şehrin dışından gelen bilgileri ve sanat erbabının kalabileceği altı adet bekâr odaları vardır. Bu da Ustrumca'da o dönemde sanata, edebiyata ve ilme ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir. Evliyâ Çelebi'ye göre Ustrumca'nın ayrıca güzel havası; ince belli, servi boylu, gümüş tenli, ay yüzlü güzelleriyle de meşhur bir şehirdir.

Şehrin demografik ve ekonomik durumuna gelince ise, Seyahatname'de anlatıldığına göre Ustrumca'da o dönemde hepsi ehl-i sünnet ve'l-cemaat ve Oğuz boyundan olan Yörük Türkleri yaşamaktadır. Erkeklerin ve kadınların çoğu abadan tertemiz ferace ve dolama giyerler ve kadınlar erkeklerine itaatkâr olurlar. O dönemde Ustrumca'nın beyaz abâsı

DJUNEİS NURESKI

ve ihramları meşhurdur. Halkın çoğu beyaz aba işleyip çevrede bulunan büyük Doylan pazarına götürüp satarlarmış. Ayrıca şehrin ovasında buğday ve arpa yetiştirilmiştir.

Evliyâ Çelebî, Seyahatnamede Ustrumca'daki ziyaret (türbe v.s.) yerleriyle ilgili ayrı bir bölüm açıp şehirde yetişmiş âlim, edip ve sanatkârlardan bahsetmekte ve bunların medfun olduğu ziyâretgâhları anlatmaktadır. Verilen bilgilere göre, ilk olarak Tekke camiinde yatan Şeyh Vildan Efendi, daha sonra yüzlerce cilt telif kitapları olan ve Kûhistân kitabının hafızı olarak meşhur ve bu yüzden Kûhî lakabıyla tanınan Kûhî Efendi, İmam Aziz Efendi, Sofyalı Bâlî Efendi'nin halifesi Nûrî Efendi, Ustrumca'da yerleri ziyaret edilecek şehir büyüklerinden bazılarıdır. Bunlardan başka Ustrumca'da yetişmiş yüzlerce büyüğün ziyâretgâhları da vardır fakat zikredilenler mertebesi büyük olan âlim ve şeyhlerdendir.

Ustrumca, bütün bunların yanında Üsküp, Manastır gibi büyük kültür merkezlerinin sahip olmadığı fakat kendisinin sahip olduğu ve Cihannüma'da adı geçen özellikle büyük Doylan pazarı ve panayırıyla o dönemdeki kültür merkezleri arasında ayrı bir yere sahiptir. Kâtip Çelebî'nin Cihannümasında da özellikle adı geçen ve yılda bir olmak üzere Ağustos ayında kurulduğu söylenen Doylan pazarı-panayırı hakkında Evliyâ Çelebî, Seyahatnamesinde “*Evsâf-ı cem'iyet-i kübrâ mahall-i Dolyan panayuru*” başlığıyla ayrı bir bölüm açıp dillere destan, hiçbir yerde bulunmayan çok büyük bir pazar olarak bütün ayrıntılarıyla tarif ve tasvir etmiştir. Evliyâ Çelebî'nin verdiği bilgilere göre, Doylan panayırı (pazarı) o dönemde, Ustrumca kazasının sınırları içerisinde olan ağaçlı, lalelerle dolu çayırılık, düz, geniş, verimli bir alanda kurulan, dört tarafı büyük kapılı devasa bir han gibi, altı üstlü odaları olan kârgîr birçok binaları olan, satranç desenleriyle süslenmiş, yollarının sağında ve solunda binden fazla dükkânı olan, tamamı kiremitle örtülmüş mamur ve şen bir panayır yeridir. Büyük panayır kapılarının üzerinde büyük saray odaları vardır ve panayır günlerinde hâkimler, kadılar ve serdarlar bu saraylarda askerleriyle ikamet edip hükümet ederler. Emînlerin pazardan topladıkları “sultânî oşır”i koymak için ayrıca emin odaları ve mahzenleri vardır. Yılda bir kez kiraz mevsiminde kurulan bu panayıra Rum, Arap, Acem, Hind, Sind, Semerkand, Belh, Buhara, Mısır, Şam, Irak, Frengistan diyarlarından velhasıl dünyanın dört tarafından kara ve deniz tüccarlarından yüz binlerce tüccar bütün metalleriyle bu pazarda toplanır, panayırın çarşı ve pazarında tezgâh kuranlardan başka, dışarıdaki alanlarda binlerce çadır, otağ ve ağaçlardan kulübeler kurulur ve Büyük İskender veya Keyhüsrev-i Dârâ

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

ordusu kadar insan kalabalığı bu alanı doldurur ve burada yüz binlerce yük eşyalar çıkarılıp alınır satılır. Bu Pazar öyle zengin bir pazardır ki, pazarda kuş sütü, insan (kadın) sütü ve arslan sütü bile vardır. Hatta yumurta çeşitlerinden deve kuşu yumurtası bile vardır. İnsan yavrusu, körpe insan kuzusu da vardır. Pazarın kurulduğu günlerde köy, kasaba ve şehirlerin hepsinden bütün meşrubatçılar, yiyecek, ekmek satan esnaf, aşçılar, dericiler buraya gelip çadırlarıyla binlerce dükkân kurar ve insanların omuz omuza olduğu bir kalabalık halinde kırk gün kırk gece sıcağı sıcağına muhabbet pazarında her türlü eşya satılır. Hatta kadınlar bile gizli sattıkları eşyaları orada açıktan satarlar. Bu büyük pazar yerinde koyun pazarı ayrı bir yerde olup yüz binlerce koyun ve keçi satılır. Ayrıca at meydanı pazarı vardır ve burada binlerce at ve katır satılır. Bunlardan başka sığır ve manda pazarı da vardır. Sadece Rumeli’de deve bulunmadığı için deve pazarı yoktur. Bu büyük Pazar yerinde insan (köle) pazarı bile vardır ve burada güzel kızlar ve oğlanlar alınıp satılır. Bunun yanında Kara Zengî Arap pazarı da vardır ve Arap karalar ve karılar en çok aranan köleler olduğu için kırk elli bir adam gelip kara Araplar alırlar. Bu pazar yerinde bütün esnafların ayrı olarak buldukları çarşılar vardır ve nice yüz bin kuruşa sahip olan zengin bezirgânlar adı geçen kale gibi olan dükkanlarda ve birçok kiremitle örtülmüş kârgîr binalarda oturup dîbâ (canfes kumaşı), zerbâf (sırmalı kumaş), dârâyî (gümüş ve altın telle dokunan bir cins ipekli kumaş), atlas kemhâ ve kadife kumaşı; kırmızı yakut, zümrüt, elmas, seylani zeberced, firuze, inci, Yemen akîki, balık gözü ve daha binlerce çeşit cevherleri bu muhabbet pazarında ortaya çıkarıp dükkânların yüzü Çin puthanelerindeki süslü küçük gelinlere benzeyip her nadir eşya ağır pahalara satılırdı. Bu pazar yeri kapalı ve muhafazalı olduğu için herkes değerli eşyaları dükkanın önüne çıkarırdı. Bunlardan başka kapalı pazar yerinin dışında açık alanda panayır çarşısındaki dükkanlarda ve çadırlarda alış veriş ederlerdi. Panayır yerinde kurulan mutfaklardan başka belki bin yerde koyunlar, kuzular ve kebablar çevrilmektedir. Ayrıca bu panayır yerinde binden fazla kahvehane, bozahane ve meyhane kurulmuştur. Fakat birileri içkiyi fazladan kaçırdı da biri biriyle kavgaya tutuşursa Serez şehri mollası, yeniçeri kolluğu çorbacısı, emîn voyvadası ve mütevellîsi orada hazır bekleyip kavga edenleri ta’zîr edip cezalandırarak asayîşi sağladılar. Onun için burası çok güvenli bir yerdir. Bu panayırda yeryüzünde ne kadar lu‘bedebâz (oyuncu) ve bâzbâzânlar (doğancı) varsa meydanlarda ve çadırlarda hokkabâz, surâhîbâz, cânbâz, kumârbâz, sûretbâz, kâsebâz, gürbâz, kûzebâz (testi gösterisi yapan) ve zorbâz ve resenbâz (ip, urgan gösterisi yapan) ve şu‘lebâz (alev gösterisi yapan), kuklabâz, şebbâz (Karagözcü), hayâlbâz, hîlebâz,

DJUNEİS NURESKI

perendebâz (taklacı), sinibâz, kadehbâz, şîşebâz, âteşbâz, tâsbâz, kadehbâz, taşbâz, çemberbâz, şemsîrbâz (kılıç gösterisi yapan), ayubâz (ayı oynatan), maymunbâz, keçibâz, himârbâz (eşek oynatan), matrakbâz (matrakçı), kemendbâz, yılanbâz ve kumârbâz ve kuşbâz ve kayışbâz ve kâğıdbâz ve âyînebâz ve çanakbâz ve keldebâz kısacası bütün dünyanın en iyi oyun göstericileri ve bütün siyacı veled-i zinâları bu büyük panayırda bulunur ve bütün çadırlarda, çarşı ve pazarlarda her diyarın şarkıcısı, çalgıcısı ve rakkası, meddahı, gazelhanları, pehlivanları, zamanın bütün dilberleri, aşık-ı sadık şarkıcıları, kadınları ve kızları bile bu büyük panayırda bulunur. Bütün bunları, Mısır'da Nîl kesimini, Mısır yakınındaki şeyh Seyyid Ahmedü'l-Bedevî ve Şeyh İbrâhîm Dessûkî doğumlarını görmeden ölürse bu dünyada çok şey gördüm demesin. Bu panayırın geceleri Kadir gecesi, günleri de Nevruz gibi geçer. Sonuç olarak Evliyâ Çelebî bu panayırda ilgili şunları söyler:

“Kazanç yeri olan bu pazar yerinde herkese ne takdir edildiyse onu kazanır, kimisi yolda malından ve başından mahrum edilir, geri kalanlar kurban bayramına benzeyen bu olaydan sonra herkes yerli yerine gider ve bu panayır yerinde bir insan kalmayıp suyu çekilmiş değirmene döndüğünde insan “eyvah bu meydanda insan ve insanoğlu var mıydı?” diyerek ibret alacak ve bu dünya ona kazancı boş olan bir hülya alemi gibi gelecektir. Allahı bilen hemen burada fani dünyanın halini anlar ve ondan el çeker. Böyle garip ve tuhaf temaşanın hali dünyayı temaşaya benzer ki mamur dünyanın hali de budur.”⁵⁹

Ustrumca, bu dönemde Osmanlı kültürüne, sanatına ve edebiyatına ciddi katkılar sunan önemli şahsiyetleri yetiştirmiş bir kültür ve cazibe merkezidir. Aslen Ustrumcalı olmasına rağmen Sofyalı Bali Efendi olarak bilinen Kanunî Sultan Süleyman dönemi Halvetîyye tarikatının Cemâliyye şubesine mensup Fusûsu'l-Hikem'in şârihlerinden âlim Şeyh Bali Efendi (ö.1552); Halvetîyye tarikatının âlim şeyhlerinden ve aynı zamanda şair olan Derûnîzâde Mehmed Hulûsî Efendi (ö.1753) ve büyük mutasavvıf âlimlerinden biri olan Seyyid Hâce Mehmed Nûrî'l-Arabî Elmalılı'nın halifelerinden olan, *Tahkîkât-ı Fâ'ikiyye Alâ Akâ'id-i İslâmiyye*, *Şerh-i Risâle-i Gavsîyye*, *Şerh-i Hadîs-i “Mûtû kable en temûtu”*, *Mecmûa-i İlâhiyyât*, *Ecvibe-i Mutasavvîfâne* adlı eserlerin sahibi Faik Mehmed Bey

⁵⁹ Evliyâ Çelebî, *a.g.e.*, VIII. Kitap, s. 328-332.

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

(ö.1902) Osmanlı döneminde Ustrumca'dan yetişmiş önemli şahsiyetlerden bazılarıdır.⁶⁰

Görüldüğü gibi Ustrumca Osmanlı döneminde sahip olduğu bütün sosyo-kültürel müesseseler ve yetiştirdiği önemli ilim, sanat ve edebiyat şahsiyetleriyle Rumeli ayağında bütün imkânlarla sahip önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur.

Kratova

Bugünkü Makedonya'nın kuzeydoğusunda Osogovo dağlarının batı köşesinde; Kriva Palanka, Probiştiip, Sveti Nikole, Kumanova ve Koçani şehirlerinin ortasında yer alan ve içinden Zletovska ve Kriva Reka (Eğri Dere) nehirlerinin geçtiği Kratova⁶¹ (Makedonca Kratovo), 375.44 kilometre karesi ve toplam 10.441 nüfusuyla ülkenin küçük kentlerinden biridir. Kratova'da bugün 10.231 Makedon, 151 Roman, 33 Sırp ve sadece 8 Türk yaşamaktadır.⁶²

Sönmüş bir volkan kraterinin üzerinde kurulmuş olan Kratova, tarihte zengin maden ocaklarıyla tanınmış, dolayısıyla Balkanlar'daki en eski yerleşim birimlerinden biri olan bir madenci kasabasıdır. Yapılan araştırmalara göre Kratova'daki madencilik geçmişi M.Ö. 6. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Tarih içerisinde Roma, Bizans, Makedon Samuil Krallığı, Feodal Sırp Devleti gibi çeşitli imparatorluk ve devletlerin hakimiyetlerinde bulunmuş⁶³ olan Kratova kasabası, 14. yüzyılda II. Sultan Murat döneminde Gazi Evrenos Bey tarafından fethedilerek Osmanlı imparatorluğunun sınırlarına dâhil edilmiştir. 14. yüzyılın ikinci yarısından 1912 yılına kadar beş yüz yılı aşkın bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmış olan Kratova kasabası çok küçük olmasına rağmen sahip olduğu zengin bakır ve gümüş maden yataklarıyla Osmanlı devletinin önemli bir ticaret ve ekonomi merkeziydi. Bu durumundan dolayı da dikkatleri üzerine çekmiş ve Osmanlı kaynaklarında kendisiyle ilgili geniş bilgilere yer verilmiş bir kasaba olmuştur.

⁶⁰ Nureski, *a.g.m.*

⁶¹ http://www.opstinakratovo.gov.mk/upload/Opstina_Kratovo-Profil.pdf, (18.04.2014).

⁶² http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, (25.04.2014).

⁶³ http://www.opstinakratovo.gov.mk/upload/Opstina_Kratovo-Profil.pdf, (18.04.2014).

DJUNEİS NURESKI

Kratova kasabasıyla ilgili geniş bilgiler veren önemli Osmanlı kaynaklarından bir tanesi Kâtip Çelebî'nin Cihannümâ adlı eseridir. Bu eserde Kratova'nın coğrafi konumu yanında sosyo-ekonomik ve kültürel durumuna ilişkin önemli bilgiler mevcuttur. Burada, Kratova'nın fizikî ve coğrafi konumuna ilişkin geniş malumat verilmesinin yanında kasabanın sahip olduğu dinî ve sosyal yapılarından da haber verilmekte; özellikle kasabadaki iki hamamdan birinin ve çevredeki bir kilisenin tasvir ve tarifleri yapılmaktadır. Bunun yanı sıra şehrin o dönemde sahip olduğu ekonomik durumuna ilişkin de önemli açıklamalarda bulunmaktadır.

Kâtip Çelebî'nin Cihannüma eserinde Kratova coğrafi olarak, büyük dağların arasında bir vadide yer alan; İştîp, Üsküp ve Köstendil ilçe kazaları ortasında bulunan ve İstanbul'dan kendisine 15 günde varılan bir kasaba olarak tarif edilmektedir. Kasabanın bir (merhale) günlük mesafe uzaklığında, güney tarafında ise gümüş ve bakır maden yatakları olduğu belirtilmektedir. Yine söz konusu eserde verilen bilgilere göre o dönemde Kratova'nın bir camii, iki hamamı ve bir tepesinde büyük bir kilisesi vardır. Kâtip Çelebî, bu iki hamamdan birini tarif ve tasvir etmek için verdiği bilgilere bakılırsa, söz konusu hamam dörtgen şeklinde ve çok farklı tarzda inşa edilmiş bir yapı olup dört duvarın içinde birer hücre ve birer kurna bulunmuş; hamamın ortasında ise bir sütun, duvar ve küçük bir kubbe varmış; hamamın dört köşeli hücrelerinin dikdörtgen şeklinde köşeli birer kapısı ve üç duvarın içinde ve dışında birer su kurnası varmış. Kratova dağlarına bitişik olarak Eğrisu ve Eğridere dağları varmış ve bu iki dağ iki günlük mesafe uzunluğundaymış. Kâtip Çelebî'nin söz konusu eserinde ayrıca o yörede bulunan bir kiliseden ve bu kilisenin yanında yatan iki kişiyle ilgili bir hikâyeden bahsedilmektedir. Rivayet edilen hikâyeye göre Kratova dağındaki bu kilisenin bitişiğindeki taş yapıli kubbeli bir türbede taştan yapıli dar iki lahitte, dönemin o bölge yöneticisi olan birinin oğlu ile zevcesi yatmaktaymış. Anlatılan bu rivayete göre, burada yatan ana oğlun üzerleri altın kumaşlarla örtülmüş olup gözlerinin ferî sönmüş olmasına rağmen ciltleri ve vücutlarının eti bozulmadan duruyormuş. Burada yatan ana oğlun gümüş ve altından yüzük ve elbiseleri olup erkek olanı genç olduğundan ikisinin birbirinden fark edilememiş ve lahitleri üzerinde her ikisi için de ölüm tarihi olarak Hicretin 250 senesi yazılıymış. Yine burada verilen bilgiye göre adı geçen dağ bir tarafından Köstendil il kazasıyla bitişmekte olup Eğrisu diye bilinen nehir bu ikisini birbirinden ayırmaktadır. Kasabanın ekonomik ve ticarî yönüne özellikle değinilen Cihannüma'da, çevresinde gümüş ve bakır madenlerinin bulunduğu için kasabada bakırcılar çarşısı ve darphanenin bulunduğu, dolayısıyla burada çok değerli bakır

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

kapkacak, yemek takımlarının yapıldığı belirtilmektedir. Kratova darphanesinde kesilen gümüş ve altınların da daha önce adı geçen dağdaki madenlerden çıktığı ifade edilmektedir:

“İştib ve Üsküb ve Köstendil ta’bîr olınan ilçe kazâları meyânında bir kasaba ve kazâdur. Ve İstanbul’dan 15 günde varılır. Ve kazâsında gümüş mâdenleri ile bakır mevcut olup ve kasaba-i İştibün cânib-i cenûbına düşer, mâbeyni bir merhale mesâfedür. Ve kasaba-i mezbûre azîm dağları ortasında bir vâdide vâki olup bir câmi-î şerîfi ve iki hammamı vardır. Ve hammamınun biri murabba’u’l-şekl gayr-ı mükerrer bir tarz-ı garîbdür. Çâr duvarun dâhili birer suffe ve birer kurna olup vasatında gîr ve duvar ile bir kubbe-i sagîre ve çâr-kûşe hücreler bir rûknî kapı ve üç duvarın dâhil u hâricinde birer kurnâya su vardır. Ve bu kazâda mâden-i fizza vü nühâs olmağla bakırcılar sûki ile darbhânesi olup ve bakırdan fâhir zarîf âvâni işlenür. Ve bağları dağ eteğindedir. Ve Kratova dağlarına cebel-i Eğrisu ve Eğridere muttasıldur. İki günlük mesâfe tûli ve iki cebel üzerinden mürûr olunur. Ve bu cebel-i mezbûrede bir kilise olup ve âna muttasıl bir kârgîr kubbe içinde sâbikan ol diyârın hâkimi oğlı ile zevcesi bir mevzî-i teng ve tarîkde taştan yapma iki lahde vaz olunmuşdur. Ve üzerleri zerrîn kumaşlar ile pûşîde olunmuş ve gözlerinin âyineleri bî-nûr kalup cild ve lahmlarına halel gelmemişdur. Ve sîm ü zerden engüşt ve hilyeleri olup ve zükûri dahî şâbb olmağla biri birinden fark olunmayup üzerinde târîh-i fevtleri hicretten 250 sene mukaddem olmak üzere yazılmışdur. Ve cebel-i mezbûre bir cânibinde Köstendil dahî muttasıl olup Eğrisu demekle ma’rûf nehr-i mezbûr ikisinin mâbeynini fasl itmişdür. Kratova darbhânesinde kesilen fizza-i zeheb bu cebel-i mezbûre mâdeninden gider.”⁶⁴

Kratova’nın Osmanlı dönemindeki sosyal, ticarî ekonomik ve kültürel durumuna ilişkin daha ayrıntılı bilgileri şüphesiz ki Evliya Çelebî’nin Seyahatnamesi’nde bulabilmekteyiz. Seyahatname’deki bilgilere göre, Kratova

“Kasabasının adı ‘Kırat Ova’dan değişmiştir. Kalesi dağlardadır. Gazi Evrenos Bey fethi zamanında kale yıkılmıştır. Üsküb sancağı toprağında yetmiş yük akçe emanettir. İki yüz adamıyla eminin idaresindedir. Şehrin dağlarında halis bakır ve gümüş madenleri vardır. Gece, gündüz halk bakır ve gümüş cevherini çıkarıp emine

⁶⁴ Kâtip Çelebî, a.g.e., C. I., s. 87-88.

DJUNEİS NURESKI

teslim ederler. Hâlâ şehir içinde darphanesi durur. Hatta Sultan IV. Murat zamanında darphanede, sekizi bir dirhem hâlis gümüşten dinar kesilip -İzze nasaruhu duribe fi Kıratova- yazılı bir çeşit yuvarlak parası vardı. Şimdi darphane kullanılmaz halde olup, madeni zaman, zaman işlemektedir. Şehrin imaretleri dağlar arasında, geniş bir kaza içinde sekiz yüz adet kâgir yapı, alth üstlü, kırmızı kiremitli, bahçeli, sulu evlerdir. Âyân gümüş madeni dolayısıyla zengin ve mesuttur. Yüz elli akçe pâyesiyle çok güzel bir kazadır. Yirmibir ibadethanesi (camii) vardır. Medrese, tekke, sıbyan mektepleri, çeşme, sebilhâneleri ve iki hamamı vardır. Mimar Sinan eseri ferah ve gönül açıcı Büyük hamamı vardır. Böyle balkonlu hamam hiçbir diyarda yoktur. Şehrin tam 350 adet dükkânı var ki içlerinde her sınıf mevcuttur. Bu şehirde bakır madeni olduğundan burada işlenen bakır kapları ne Bosna'da, ne de Kastamonu'da işlenir. Şamdan, buhurdan, fanus, leğen ve altın yaldızlı çeşitli ibrikler işlenir ki anlatılamaz.”⁶⁵

Kratova şehri görüldüğü gibi eskiden bakır ve gümüş maden yataklarıyla zengin ve bütün imkânlarla sahip mamur bir kasabadır. Fakat kasabanın edebî ve kültürel durumuyla ilgili ne yazık ki aynı şeyleri söylemek pek mümkün değildir. Şuara tezkirelerine göre Kratova, bir divan şairiyle Debre ve Gevgeli şehirleriyle birlikte bugünkü Makedonya şehirleri içinde en az divan şairi yetiştiren şehir olmuştur. Öyle ki Âşık Çelebî, Tezkiresi'nde biraz da buranın kültürel bakımdan zayıflığını belirtmek istercesine bu kasabadan Zaîfi'den başka bir daha o kadar ilme talip ve marifete rağbet eden bir kimsenin çıkmadığını belirtmektedir.⁶⁶ Bütün bunlardan hareketle Kratova'nın o dönemde ancak ikinci dereceden bir kültür merkezi olabildiğini söyleyebiliriz.

Gevgeli

Bugünkü Makedonya'nın güneyinde Yunanistan sınırında, Selanik'e 70, Üsküp'e ise 165 kilometre uzaklıkta bulunan Gevgeli⁶⁷ (Makedoncası

⁶⁵ Evliya Çelebî, *a.g.e.*, Üçdal Neşriyat, C. V, s. 388-389.

⁶⁶ Aşık Çelebî, vr.284b

⁶⁷ Gevgeli, Osmanlı kaynaklarında özellikle şuara tezkirelerinde Kösteriye adıyla geçmektedir. Fakat Makedonların da kabul ettikleri ve mantığa da uygun bir efsaneye göre Gevgeli ismi de aslında Türkçe kökenlidir. Efsane şöyledir: “Günün birinde bir derviş Gevgeli'ye gelir ve burayı çok beğenir ve buradan gitmek istemez. Bölge sakinleri dervişi bölgelerinde istememekte ve onu Gevgeli'den zorla kovmaya kalkarlar. Bu duruma çok üzülen derviş bölge sakinlerine beddua ederek orayı terk etmiş. Dervişi beddualarından korkan ve pişman olan Gevgelililer, dervişi arkasından “gel geri” diyerek kasabalarına dönmesi için yalvarırlar. Gevgelili sakinler kasabalarının kötü olarak anılmaması için genel

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Gevgeliya), sahip olduğu toplam 22.988 nüfusıyla ülkenin küçük kentlerinden biridir. Günümüzde Gevgeli’de 22.258 Makedon, 367 Sırp, 214 Ulah, 31 Türk, 13 Roman, 8 Arnavut, 5 Boşnak ve başkaları (92) yaşamaktadır.⁶⁸

Osmanlılar tarafından hangi tarihte fethedildiğini bilmiyoruz fakat kasaba olarak ilk defa 1664 yıllarına ait Osmanlı-Türk belgelerinde zikredilmektedir. 1665’ten 1832 yılına kadar çiftlik kasabası ve kaza merkezi olarak kalmıştır. Özellikle Üsküp-Selanik demiryolunun inşa edilmesinden sonra gelişme göstermiştir ki 1876-77 yılında nüfusu 2000’e ulaşmıştır.⁶⁹ Bu çalışmada esas alınan Kemal Paşazade Tarihi, Cihannüma, Seyahatname ve şura tezkireleri gibi kaynaklarda Gevgeli hakkında bilgiler olmadığı için kasabanın klasik Osmanlı dönemindeki konumu ve durumuyla ilgili pek bilgilere sahip değiliz. Fakat 1903 yılında Gevgeli kaymakamlığına atanan Tahsin Uzer’in anlattıklarına dayanarak kasabanın Osmanlı’nın bu son yıllarındaki durumunu öğrenebiliyoruz. Tahsin Bey’in anlattıklarına göre 1900’lü yıllarda “*Gevgeli, mamur ve zengin bir ilçedir. Burada ticaret, özellikle ipekçilik önemli yer alır. 35.000 nüfustan; 15.000’i Müslüman, 14.000’i Bulgar, 6.000’i Rum ve Ulah’tır. Şekavet itibarıyla önemli bir merkezdir*” (demek ki kasaba ayrıca Osmanlı’nın son döneminde baş gösteren eşkıyalık ve komitacılık itibarıyla da önemli bir merkezmiş.)⁷⁰

Şehrin Osmanlı dönemindeki kültürel hareketliliği konusunda pek bilgimiz bulunmamakla birlikte, şair tezkirelerine giren (Bâlî) bir divan şairiyle Debre ve Kratova’yla birlikte bugünkü Makedonya şehirleri içinde en az divan şairi yetiştiren şehir olmasından yola çıkarak Gevgeli’nin ikinci dereceden bile olsa o dönemde bir kültür merkezi olduğuna hükmedilebilir.

olarak bu efsaneyi kabul etmektedirler.” Bu efsaneden anlaşıldığı üzere kasaba, “gel geri” sözcüklerinin zamanla birleşmesinden ve “I”nin “v”ye; “r”nin de “I”ye dönüşmesinden Gevgeli adını almıştır. (Bkz. <http://www.puls24.mk/zanimlivosti/zanimlivosti/kakogradovite-vo-makedonija-gi-dobile-svoite-iminja>, 22.04.2014.)

⁶⁸ http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, (25.04.2014).

⁶⁹ *Britanika Anciklopediski Rečnik (Enciclopedia Britannica)*, Izdavačka Kuća, Skopje 2005, C. II, s. 164.

⁷⁰ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 182. Buradaki Bulgar’dan maksat herhalde Makedonlardır. Bu da aslında Makedonya’nın bugün yaşadığı isim sorununun Osmanlı dönemindeki durumuyla ilgili önemli bir ipucu vermektedir.

Sonuç

Sonuç olarak Kemal Paşazade Tarihi, Kâtip Çelebî'nin Cihannüma adlı eseri, Evliyâ Çelebî'nin Seyahatnamesi ve şura tezkireleri gibi Osmanlı kaynaklarından edindiğimiz bilgiler doğrultusunda denilebilir ki, bugünkü Makedonya şehirlerinden Üsküp, Manastır, Kalkandelen, Debre, İştîp, Ustrumca, Kratova ve Gevgeli, Osmanlı döneminde sahip oldukları sosyo-kültürel imkânlarıyla ve yetiştirdikleri önemli ilim, sanat, mutasavvıf şahsiyetleri ve 67 divan şairiyle Osmanlı kültür coğrafyasının Rumeli ayağında bütün şartlara sahip önemli kültür merkezleri arasında yer almışlar ve bu konularıyla Osmanlı kültür coğrafyasının ayrılmaz birer parçası olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Ahbab, Y., “Tanzimat Sürecinde Üsküp Sancağı (1839-1876)”, *Balkan Studies II – History & Literature*, Cyril and Methodius University, Skopje, 2011.

Aşık Çelebî, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, Neşreden: G. M. Meredith-Owen, London, 1971.

Britanika Anciklopediski Rečnik (Encyclopedia Britannica), Izdavačka Kuća, Skopje, 2005.

Evliyâ Çelebî, *Seyahatnâme*, Sadeleştiren: Çevik Mümin, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1996.

Evliyâ Çelebî, *Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi*, V. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), Hazırlayanlar: Dr. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Dr. İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Evliyâ Çelebî, *Evliyâ Çelebî Seyahatnamesi*, VI. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE KÜLTÜR MERKEZİ KONUMUNDAKİ
MAKEDONYA ŞEHİRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Evliyâ Çelebî, *Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi*, VIII. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Hasan Çelebî, *Tezkiretü'ş-şua'râ*, Hazırlayan: Kutluk İbrahim, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

Kâtip Çelebi, *Cihannümâ - İklîm-i Rum* (Süleymaniye Kütüphanesi - Halet Efendi Nr. 640), İstanbul, 1971.

Kemal Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân, IV. Defter*, Hazırlayan: Koji İmazawa, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

Kemal Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân - X. Defter*, Hazırlayan: Doç. Dr. Şefaettin Severcan, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

Mustafa Beyânî, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, Hazırlayan: Kutluk İbrahim, TTK Basımevi, Ankara, 1997.

Nureski C., *Tezkirelere Göre Makedonya'da Yetişen Osmanlı Divan Şairleri*, Matüsiteb Yayınları, Üsküp, 2008.

Nureski, C., “Şuara Tezkirelerine Göre Osmanlı Döneminde Makedonya'dan Yetişmiş Mutasavvıf Divan Şairleri”, Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi, *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Uluslararası Sempozyumu*, Trakya Üniversitesi, Edirne, 07-09 Mayıs 2014.

Pandevski M. - Stoev G., *Strumica i Strumičko Niz Istorijata*, Opštinski Odbor na Sojuzot na Združenieto na Borcite od NOB, Strumica, 1969.

Stojanovski A., *Makedonija vo Turskoto Srednovekovie*, Kultura, Skopje, 1989.

Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

DJUNEİS NURESKI

Yahya Kemal, *Çocukluğum Gençliğim Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2012.

Yahya Kemal, *Kendi Gökkubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2000.

İdrizi , M., *XIV ve XV Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2008.

Elektronik Kaynaklar

Makedonya Devlet İstatistik Kurumu, 2002 Nüfus Sayımı Verileri: http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, (25.04.2014).

http://www.opstinakratovo.gov.mk/upload/Opstina_Kratovo-Profil.pdf, (18.04.2014).

<http://www.puls24.mk/zanimlivosti/zanimlivosti/kako-gradovite-vo-makedonija-gi-dobile-svoite-iminja>, (22.04.2014).